

**Margaret
Atvud**

**Goruća
pitanja**

**ESEJI I PRIGODNI SPISI
2004–2021.**

Prevela
Aleksandra Čabraja

■ Laguna ■

Naslov originala

Margaret Atwood
BURNING QUESTIONS

Copyright © O. W. Toad, ltd 2022

Translation copyright © 2023 za srpsko izdanje, LAGUNA

**Canada Council
for the Arts**

**Conseil des Arts
du Canada**

We acknowledge the support of the Canada Council for the Arts for this translation.

Prevod ove knjige pomogao je Kanadski savet za umetnost.

Za Grejema

I za moju porodicu

Sadržaj

»»» «««

Uvod 11

I DEO: 2004–2009. ŠTA SAD SLEDI?

Romantična fantastika	23
<i>Zamrznuti u vremenu</i>	35
<i>Od Eve do zore</i>	42
Polonija	47
Nečija kćerka	54
Pet poseta riznici reči	60
<i>Tvorac odjeka</i>	73
Vlažna područja	85
Stabla života, stabla smrti	93
Rišard Kapušćinski	105
<i>Eni iz Zelenih zabata</i>	110
Alis Manro: Priznanje	120
Sravnjivanje starih računa	134
Skrudž	150
Spisateljski život	155

II DEO: 2010–2013. UMETNOST JE NAŠA PRIRODA

Pisac kao politički agent? Stvarno? **163**

Književnost i životna sredina **169**

Alis Manro **181**

Dar **183**

Leševe na videlo **189**

Godišnjica Rejčel Karson **193**

Tržište budućnosti **202**

Zašto sam napisala *LudAdama* **218**

Sedam gotskih priča **223**

Dr Sleep **229**

Doris Lesing **233**

Kako promeniti svet? **236**

III DEO: 2014– 2016. KO JE KOME GOSPODAR

U Zemlji Prevođenja **253**

O lepoti **269**

Leto stromatolita **273**

Kafka **275**

Biblioteka budućnosti **283**

Razmišljanja o *Sluškinjinoj priči* **285**

Više nego dvostruko neslobodni **300**

Dugmad ili mašne? **307**

Gabrijela Roj **313**

Šekspir i ja **338**

Mari-Kler Ble **353**

Poljubac krznene kraljice **358**

Visimo o končiću **361**

IV DEO: 2017–2019. KOLIKO JE PADINA KLIZAVA?

- Kakva umetnost pod Trampom? **371**
Ilustrovani čovek **376**
Jesam li loša feministkinja? **384**
Izgubili smo Ursulu Legvin kad nam je bila najpotrebnija **389**
Tri tarot karte **393**
Robovska država? **411**
Antilopa i Kosac **413**
Pozdrav, Zemljani! Šta su ta ljudska prava o kojima pričate?
419
Otplata **432**
Sećanja na vatru **436**
Reci. Istinu. **439**

V DEO: 2020–2021. MISLI I SEĆANJA

- Odrastanje u karantinu **445**
Ekvivalentne **451**
Nerazdvojne **456**
Mi **462**
Pisanje Svedočanstava **468**
Knjiga o pticama **478**
Neprestano kretanje i Džentlmen Smrt **481**
Uhvaćeni u struji vremena **488**
Velika nauka **496**
Bari Lopez **500**
Trilogija o moru **502**

Izjave zahvalnosti **507**
Izvori **509**

Uvod

>>><<<

Goruća pitanja su moja treća zbirka eseja i drugih prigodnih spisa. Prva je bila *Druge reči* (*Second Words*), započeta 1960, kad sam počela da objavljujem prikaze knjiga, i završena 1982. Druga je bila *Pokretne mete* (*Moving Targets*), koja obuhvata materijale od 1983. do sredine 2004. Zbirka *Goruća pitanja* sadrži spise od sredine 2004. do sredine 2021. Dakle, svaka zbirka obuhvata po dvadesetak godina.

Svako od tih razdoblja bilo je burno na svoj način. Prigodni spisi pisani su za posebne prilike te su tako čvrsto vezani za sopstveno vreme i mesto – ili je bar to slučaj sa mojim spisima. Takođe su povezani i sa mojim godinama i vremenom nastanka, kao i sa mojim spoljašnjim okolnostima. (Da li sam tada imala posao? Da li sam bila student? Da li mi je trebao novac? Jesam li već bila poznat pisac i u mogućnosti da se bavim sopstvenim interesovanjima? Jesam li radila nešto besplatno, kao odgovor na molbu za pomoć?)

Hiljadu devetsto šezdesete bila sam neudata dvadesetogodišnjakinja koja do tada nije objavila nijednu knjigu, i sa ograničenom garderobom. Dve hiljade dvadeset prve bila sam poznata književnica od osamdeset i jedne godine, baka, udovica, takođe sa ograničenom garderobom, koja je putem neuspešnih pokušaja naučila da je bolje da neke odevne predmete ne nosi.

Prirodno, promenila sam se – kosa mi je promenila boju – ali promenio se i svet. Poslednjih šezdeset i kusur godina bilo je veoma burno, sa brojnim potresima i previranjima, mnogim burama i preokretima. Godina 1960. bila je samo deceniju i po udaljena od završetka Drugog svetskog rata. Mojoj generaciji je taj rat delovao istovremeno veoma blizu – proživeli smo ga, naše porodice su dale veterane i žrtve, neki naši gimnazijski profesori su učestvovali u njemu – i veoma daleko. Između 1950. i 1960. pojavili su se i makartizam, koji nam je pružio uvid u krhkost demokratije, i Elvis, koji je okrenuo naglavce pevanje i plesanje. I odeća se drastično promenila; četrdesete godine prošlog veka su bile ozbiljne, praktične, vojničke, četvrtaste; pedesete lepršave, bez bretela, natapirane, pastelne, cvetne. Slavljena je ženstvenost. Automobili su se iz mračnih, zatvorenih limuzina iz doba rata preobrazili u kabriolette živih boja s hromiranim delovima. Pojavili su se tranzistori. Nicali su bioskopi u koje se dolazilo automobilom. Stigla je plastika.

Zatim je, hiljadu devetsto šezdesete, došlo do još jedne promene. Među ozbiljnom omladinom narodne pesme zamenile su formalne plesove. U uskim umetničkim krugovima koji su tada postojali u kafanama u Torontu – budući da su bili naklonjeniji francuskom egzistencijalizmu nego bitnicima – u modi su bile crne rolke i isto tako crni ajlajneri.

Ipak, rane šezdesete bile su, u suštini, pedesete. Još uvek se vodio Hladni rat. Kenedi još uvek nije bio ubijen. Pilule protiv začeca još nisu bile široko dostupne. Nije bilo mini-sukanja, mada je bilo kratkih šortseva. Nije bilo hipika. Nije bilo drugog talasa ženskog pokreta. U tom razdoblju sam napisala svoje prve prikaze knjiga, svoju prvu zbirku pesama, svoj prvi roman – srećom, još uvek u fioci – i svoj prvi objavljeni roman: *Jestiva žena* (*The Edible Woman*). U vreme kada je on objavljen – hiljadu devetsto šezdeset devete – svet koji je u njemu opisan već beše nestao.

Poznije šezdesete donele su potrese. Veliki protesti za građanska prava u Sjedinjenim Državama, protesti protiv Vijetnamskog rata, a stotine hiljada Amerikanaca koji su izbegavali regrutaciju prešli su u Kanadu. Lično sam bila neprestano u pokretu: nekoliko

tih godina provela sam kao postdiplomac u Kembridžu u Masačusetu; potom sam bila na raznim nižim akademskim položajima u mestima poput Montreala i Edmontona. Selila sam se šesnaest ili sedamnaest puta. U ovom razdoblju u Kanadi je osnovano više izdavačkih poduhvata a mnogi od njih su bili povezani sa postkolonijalnim nastojanjima Kanade da pronađe sebe. Moje učešće u jednom od njih podrazumevalo je pisanje brojnih eseja, kako tada tako i kasnije.

Onda su došle sedamdesete: sazrevanje drugog talasa ženskog pokreta, za kojim su usledili reakcija i sagorevanje pri kraju; u Kanadi se u središtu političke scene nalazio separatizam Kvebeka. U ovom razdoblju pojavilo se nekoliko autoritarnih režima: Pinočeov u Čileu, argentinska hunta sa svojim ubistvima i nestancima; režim Pola Pota u Kambodži, sa masovnim pokoljima. Neki od njih su bili „levi“, neki su bili „desni“, ali bilo je jasno da nijedna ideologija nema monopol na nasilje.

Nastavila sam da pišem prikaze knjiga kao i romane, priče i pesme, osećajući da je to moj istinski poziv, ali sam takođe pisala i članke i držala predavanja. Mnoga od njih bila su posvećena temama koje i danas zaokupljaju moj ostareli mozak: „ženska pitanja“, pisanje i pisci, ljudska prava. Sad sam bila član organizacije Amnesty internešenel, koja je radila na tome da oslobodi „zatvorenike po savesti“, uglavnom putem kampanje pisanja pisama.

Do 1972. napustila sam akademske poslove i postala frilenser, te sam prihvatila sve plaćene poslove koje sam mogla da odradim. Živeli smo na seoskom imanju sa malim detetom i malim приходima. Nismo bili siromašni, mada je jedan gost primetio da nismo imali „ništa sem kože“. (Zapravo, nismo imali kože, to su bile ovce.) Ali nismo imali baš mnogo novca. Gajili smo puno povrća i držali piliće i ostale životinje. Za razvijanje ovakvog mini-poljoprivrednog posla trebalo je dosta vremena i utrošenog novca, te ako sam mogla nešto da zaradim pisanjem umesto prodajom jaja, tim bolje.

Osamdesete su počele našim prelaskom sa imanja u Toronto (između ostalih razloga, i zbog škole), izborom Ronalda Regana

u Americi i usponom verskih prava. Godine 1981. počela sam da razmišljam o pisanju knjige *Sluškinjina priča* (*Handmaid's Tale*), ali sam njeno pisanje odlagala do 1984. jer mi je čitav koncept delovao suviše neuverljivo. Sve češće sam pisala „prigodne eseje“, donekle zato što sam imala više mogućnosti da ih pišem – dok mi je dete bilo u školi, imala sam više vremena tokom dana – a donekle i zato što sam dobijala sve više zahteva. Prelistavajući svoje sporadične, neuredne i ne preterano sadržajne dnevnike, primećujem da mi je jedan od lajtmotiva neprestano kukumavč enje zbog toga što prihvatam previše posla. „To mora da prestane“, znam da sam govorila sebi. Neke spine pisala sam kao odgovor na molbe za pomoć, a sa tim sam i nastavila.

„Samo reci ne“, govorili su mi ljudi i ja sam to govorila sebi. Međutim, ako vam traže da napišete deset prigodnih eseja godišnje a vi kažete „ne“ u devedeset odsto slučajeva, to se svodi na jedan esej godišnje. Ali ako vam traže da napišete četiri stotine eseja a vi i dalje odbijate devedeset odsto – kako ste samo odlučni i pravični! – to je i dalje četrdeset eseja godišnje. Pisala sam oko četrdeset eseja godišnje u poslednjih nekoliko decenija. Dosta je bilo. To mora da prestane.

Da nastavim našu hronologiju: Hladni rat i sovjetski sistem srušeni su 1989, kada je srušen i Berlinski zid. Došao je kraj istorije, govorili su nam: kapitalizam je put napred, kupovina je bog, vaši životni izbori vas definišu, i šta bi još žene mogle da požele? Da i ne spominjemo „manjine“ – o kojima se u Kanadi među političarima i birokratama vlasti, ili su mi bar tako moje uhode kazale, govorilo kao o „multietnicima“ (ljudi koji govore jezicima različitim od francuskog i engleskog) i „vizi-minima“ (ljudi koji nisu „beli“). I jedni i drugi mogli su da žele znatno više, i to je uskoro postalo očigledno; ali nije bilo naročito očigledno devedesetih. Bilo je nemira, bilo je potresa; bilo je ratova i državnih udara i sukoba na sve strane; ali još uvek nije bilo eksplozija. Još uvek je vladalo mišljenje „to se ne može desiti ovde“.

Posle 2001, sa terorističkim napadima na Kule bliznakinje i Pentagon, sve se promenilo. Nekadašnje pretpostavke stavljene su na probu, nekadašnje utehe nestale su bez traga, nekadašnje istine više nisu bile istinite. Zavladao su strah i podozrenje.

I tu počinju *Goruća pitanja*.

Zašto takav naslov? Možda zbog toga što su pitanja sa kojima smo se do sada suočili u dvadeset prvom veku više nego goruća. Naravno, svako doba upravo tako razmišlja o vlastitim krizama, ali ovo razdoblje je svakako drugačije. Najpre, planeta. Da li i sam ovaj svet zaista gori? Da li smo ga mi zapalili? Možemo li da ugasimo taj požar?

A šta je sa izuzetno neravnomernom raspodelom bogatstva, ne samo u Severnoj Americi nego bukvalno svuda? Može li tako nestabilan sistem, tako preopterećen na vrhu, uopšte da potraje? Koliko će vremena proći pre nego što se devedeset devet procenata stanovništva razjari i zapali figurativnu Bastilju?

Tu je, zatim, demokratija. Da li je ona ugrožena? Šta uopšte podrazumevamo pod „demokratijom“? Da li je ikad stvarno postojala, u smislu jednakih prava za sve građane? Da li ozbiljno mislimo kad kažemo *sve*? Sve rodove, sve vere, svako etničko poreklo? Da li ovaj sistem koji nazivamo demokratijom vredi čuvati ili mu težiti? Šta podrazumevamo pod slobodom? Koliko treba da bude slobodnog govora i čijeg, i o čemu? Revolucija društvenih medija dala je na internetu moć bez presedana konglomeratima ljudi koji se nazivaju „pokretima“ ako su vam simpatični, i „ruljom“ ako nisu. Je li to dobro ili loše, ili je samo produžetak staromodnih masa u pokretu?

Da li „spali sve do temelja“ – slogan popularan u našem dobu – znači zaista sve?

Na primer, da li *sve* znači sve reči? Šta je sa „kreativcima“, kako ih neki nazivaju? Šta je sa piscima i pisanjem? Da li oni – da li mi – treba da budemo obični glasnogovornici, koji sipaju prihvatljive sadržaje, koji bi trebalo da budu dobri za društvo, ili imamo neku

drugu funkciju? Ako je to funkcija koja se drugima ne dopada, hoće li naše knjige biti spaljene? Zašto da ne? To se radilo i ranije. Nema ničeg svetog u knjigama samim po sebi.

To su neka od gorućih pitanja koja su mi postavljali i koja sam postavljala sebi u poslednje dve decenije. Ovde su i neki odgovori. Ili bi trebalo da kažem neki pokušaji? Na kraju krajeva, to znači *esej*: pokušaj. Nastojanje.

Ovu knjigu sam podelila na pet delova. Svaki je obeležen nekim događajem ili prekretnicom.

Prvi deo počinje 2004. Posle napada na Kule bliznakinje i Pentagon, trajao je rat s Irakom. I dalje sam putovala promovišući *Antilopu i Kosca (Oryx and Crane, 2003)*, prvu knjigu iz trilogije *LudAdam (MaddAddam)*, čiji je zaplet zasnovan na dvostrukoj krizi: klimatskoj krizi i istrebljenju vrsta koje je ubrzala i pandemijskoj zarazi nastaloj RNK splajsovanjem. U 2003. i 2004. te pretpostavke su delovale nestvarno; sada i ne toliko. Prvi deo se završava 2009, dok je svet još uvek bio uzdrman velikim finansijskim krahom iz oktobra 2008. – što je upravo bio trenutak kada sam objavila *Otplatu: Dug i tamna strana bogatstva (Payback: Debt and the Shadow Side of Wealth)*. (Neki su mislili da sam imala kristalnu kuglu. Nisam.)

Drugi deo obuhvata razdoblje od 2010. do 2013. Tokom te četiri godine Obama je bio predsednik Amerike, a svet se polako oporavljao od finansijskog sloma. Ja sam se uglavnom bavila pisanjem *LudAdama*, trećeg romana iz trilogije *LudAdam*. Kada objavite knjigu, često vas pitaju zašto ste to uradili – kao da ste ukrali pepeljaru – i videćete kako se, u jednom od ovih eseja, prilježno trudim da objasnim svoj zločin.

Teme mojih eseja bile su različite. Nastavila sam da pišem prikeze, uvode i, nažalost, nekrologe. Tema klimatske krize postajala je sve značajnija, te sam sve češće pisala i o tome.

Dve hiljade dvanaeste je mom partneru Grejemu Gibsonu ustanovljena dijagnoza demencije. „Kakve su prognoze?“, pitao je on. „Napredovaće polako, napredovaće brzo, ostaće sve isto, ili ne znamo“, govorili su mu. Slično je bilo i sa stanjem u svetu. Bilo je to nemirno, nestalno razdoblje, bez ijedne određene, preovlađujuće katastrofe. Ljudi su strahovali, ali je taj strah bio neusredsređen. Činilo se da zadržavamo dah. Gurali smo dalje. Pravili smo se da je sve u redu. Ali nagoveštaji promena nagore već su visili u vazduhu.

U trećem delu ove knjige objedinjeni su eseji od 2014. do 2016. Kampanja za izbore u Americi 2016. već je počinjala. Istovremeno se pripremala i televizijska serija *Sluškinjina priča* – snimanje će početi u avgustu 2016. – a u isto vreme je snimana i mini-serija *Alijas Grejs* (*Alias Grace*), o zatvorenici i mogućoj ubici iz devetnaestog veka.

Stoga sam mnogo razmišljala o slobodi i njenim suprotnostima. Otrprike u to vreme započela sam rad na delu *Svedočanstva* (*The Testaments*), nastavku *Sluškinjine priče*, koje je objavljeno dve hiljade devetnaeste.

Krajem 2016. duh vremena se svakako menjao. Sa izborom Donalda Trampa za predsednika Amerike u potpunosti smo ušli u čudnu zemlju postistine – zemlju u kojoj ćemo živeti do 2020; mada se čini da su neki čvrsto rešeni da nastave da žive u njoj.

Četvrti deo počinje 2017, kada je Amerika strahovala da *Sluškinjina priča* možda, na kraju krajeva, ipak nije samo naučna fantastika. Odmah posle inauguracije predsednika Trampa usledio je veliki međunarodni Ženski marš. Bilo je to vreme masovnog kršenja ruku i očaja u Sjedinjenim Državama: Šta je sledeće? Koliko smo blizu ukidanju ženskih prava? Da li se priprema autoritarni režim? Kada je u aprilu počelo emitovanje *Sluškinjine priče*, publiku nije trebalo ubeđivati u njenu stvarnost. Iste godine emitovana je i mini-serija *Alijas Grejs*. *Alijas Grejs* je govorila o tome kakvi smo bili, *Sluškinjina priča* o tome kakvi bismo mogli postati.

Nakon upornih pokušaja hakera da ukradu moj rukopis onlajn – jedna od najbizarnijih epizoda u mom spisateljskom životu – *Svedočanstva* su objavljena 10. septembra 2019.

U ovom razdoblju je takođe došlo do širenja pokreta #Nisi-Sama (#MeToo). Opšti efekat pokreta #NisiSama bio je, verujem, pozitivan, u smislu da je predstavljao upozorenje kako se više ne može očekivati da ponašanje Harvija Vajnstina* prolazi nekažnjeno. Međutim, o pozitivnim i negativnim posledicama medijske hajke još uvek se raspravlja, a „kulturološki ratovi“ i dalje traju. U takvim okolnostima pisala sam o potrebi za otkrivanjem istine, proveravanjem činjenica i o fer pristupu, kao što su činili i hroničari Vajnstinovog slučaja, slučaja Bila Kozbija i mnogih drugih.

Te tri godine za mene i Grejema bile su veoma teške. Grejemo-vo stanje se postepeno pogoršavalo tokom 2017. i 2018, a zatim nešto brže tokom prve polovine 2019. Znali smo da je vreme koje nam je preostalo da ga provedemo zajedno ograničeno – na mesec, a ne godine. Grejem je želeo da ode dok je još uvek priseban, i želja mu je uslišena. Dan i po posle premijere *Svedočanstava* u Nacionalnom pozorištu u Londonu, došlo je do obimnog izliva krvi u mozak nakon kojeg je pao u komu i preminuo pet dana kasnije.

Neki će se možda iznenaditi zbog toga što sam nastavila sa turnejom promovisanja knjige *Svedočanstva* posle Grejemove smrti. Međutim, s obzirom na izbor između hotelskih soba i dešavanja i ljudi s jedne strane, i puste kuće i prazne fotelje s druge strane, šta biste vi odabrali, Dragi Čitaocze? Naravno, pusta kuća i prazna fotelja time su samo odložene. Sa njima sam se srela nešto kasnije, kako to već biva.

Peti deo počinje u 2020. To je bila izborna godina u Americi, i ti izbori su zaista bili bizarni – obeleženi kovidom 19, koji se pojavio nešto ranije, u martu.

Tražili su mi da pišem više tekstova o kovidu – šta radim po čitav dan, šta nas čeka?

* Harvi Vajnstin je poznati bivši holivudski producent kog su oktobra 2017. optužile desetina žena, između ostalih i slavne holivudske zvezde poput Selme Hajek, za silovanja i seksualno zlostavljanje, u periodu od oko trideset godina. Osuđen je u Njujorku na dvadeset tri godine zatvora. (Prim. prev.)

Opsedao me je totalitarizam; to što je čitav svet klizio u tom pravcu delovalo je uznemirujuće, kao i nastajanje različitih autoritarnih pokreta u Sjedinjenim Državama. Da li smo to opet postali svedoci rušenja demokratije?

U jesen dve hiljade dvadesete objavljena je moja zbirka poezije *Silno (Dearly)*; u ovu knjigu eseja uključila sam i jedan koji sam napisala o njoj. Često sam razmišljala o Grejemu: bilo mi je zadovoljstvo da napišem predgovor za njegovu *Knjigu o pticama (Bedside Book of Birds)* kao i predgovore za njegova poslednja dva romana, čija su izdanja obnovljena.

Goruća pitanja završavam spisima o dvoje ključnih konzervacionista – Bariju Lopezu i Rejčel Karson – čija će dela, predviđam, postajati sve značajnija dok se mi na planeti Zemlji budemo suočavali sa sve neizvesnijom budućnošću. Naslednici Lopeza i Karsonove, kao i mnogi drugi glasovi koji nas već odavno upozoravaju na sve izraženiju klimatsku krizu, jesu nova pokolenja postmilenijalaca, među kojima je najpoznatija Greta Turnberg. Sredinom dvadesetog veka, kada su dela Rejčel Karson prvi put objavljena, bilo je lako poricati, izbegavati i odlagati, ali to više nije moguće. To jest, ako želimo da opstanemo kao vrsta na ovoj planeti.

Postmilenijalci će ubrzo doći na položaje moći. Nadajmo se da će tu svoju moć koristiti mudro. I što pre.

I DEO

»»»«««

2004–2009.

ŠTA SAD SLEDI?

Romantična fantastika

>> >> << <<

(2004)

Izuzetna mi je čast što sam pozvana da održim godišnje predavanje u čast Vilfreda Kestertona ovde na Fakultetu žurnalizma i komunikacije Karlton.

Primećujem da sam četvrta u ovoj seriji, i da su pre mene nastupila tri veoma ugledna muškarca. Oduvek sam bila nepoverljiva prema broju četiri, dok mi je tri omiljeni broj. Stoga sam sumnjivu četvorku podelila na dva dela: jedan koji čine tri govornika, srećnu i zanesenu grupu koja uključuje tri osobe muškog pola ali isključuje mene; i drugi deo od jedne osobe, koji uključuje govornice te tako, slučajno, i mene. Stoga sam ja prva u onom delu koji će, verujem, ubrzo sadržati još mnogo više osoba.

Toliko za večeras što se tiče feminizma koji sam, kao što vidite, lukavo povezala s početnom šalom, da vam ne bi delovao preteće. Nikad ne razumem zašto ljudima ponekad delujem preteće. Na kraju krajeva, prilično sam niska, a sem Napoleona, koja je još niska osoba delovala preteće? Drugo, ja sam ikona, kao što ste bez sumnje već čuli, a kad postanete ikona, praktično ste mrtvi, i treba samo da stojite sasvim nepomično u parkovima, pretvarajući se u bronzu, dok vam golubovi i ostale ptice sleću na ramena i seru po glavi. Treće, ja sam – astrološki – Škorpija, jedan od najblažih i najnežnijih astroloških znakova. Mi volimo da mirno živimo u

mračnim vrhovima cipela, gde nikada nikome ne zadajemo muke osim ako nasrtljivo pokuša da ugura svoj nožni palac s požutelim noktom pored nas. A tako je i sa mnom: nikog ne diram osim ako me nagazi, u kom slučaju ne odgovaram za posledice.

Naslov mog govora večeras je „Romantična fantastika“. Uopšteno govoreći, on se bavi naučnom fantastikom. Njegov podtekst verovatno glasi *Čemu služi fantastika?*, ili tako nešto. Podtekst ispod toga biće nekoliko pasusa o dva dela romantične fantastike koje sam lično napisala. A potpotpodtekst mogao bi biti: *Šta je ljudsko biće?* Tako ovo predavanje podseća na one okrugle bombone kojima ste nekad mogli za dva centa upropastiti zube: šećerna obloga spolja, sa slojevima različitih boja ispod sve dok ne dođete do čudne, neobjašnjive semenke u samom središtu.

Najpre ću se pozabaviti neobičnom vrstom proze koja se naziva naučnom fantastikom (*science fiction*) – etiketa koja spaja dva termina za koja biste pomislili da bi trebalo da budu međusobno isključiva, pošto reč *science* – od reči *scientia*, što znači „znanje“ – treba da se bavi dokazivim činjenicama, dok *fiction* – čiji koren potiče od glagola koji znači „oblikovati“, poput oblikovanja gline – označava nešto što je veštačko ili izmišljeno. U nazivu *naučna fantastika* često se smatra da jedan termin poništava drugi. Knjiga se procenjuje kao nešto što bi trebalo da predstavlja istinu, dok je onaj fantastični deo – priča, izmišljotina – čini beskorisnom za svakoga ko bi zaista želeo da upozna, recimo, nanotehnologiju. Ili se pak naučna fantastika posmatra onako kako je V. S. Filds posmatrao golf kad ga je nazvao kvarenjem lepe šetnje – to jest, knjiga je sagledana kao narativna struktura zatrpana sa previše ezoteričkog štreberskog materijala, dok bi trebalo da se drži opisanja društvenih i seksualnih odnosa između Boba i Kerol ili Teda i Elis.

Žil Vern, deda naučne fantastike sa očeve strane i autor dela poput *Dvadeset hiljada milja pod morem*,* bio je užasnut slobodama koje je sebi dopustio H. Dž. Vels, koji se, za razliku od

* Sve relevantne podatke o delima koja se pominju u esejima i prigodnim spisima možete naći na kraju knjige, u odeljku Izvori. (Prim. prev.)

Verna, nije ograničavao samo na mašine koje su se nalazile u okvirima mogućeg – kao što je podmornica – već je stvarao i druge – poput vremeplova – koje su sasvim očigledno bile izvan tih okvira. „*Il invente!*“,^{*} kažu da je tada rekao Žil Vern, sa ogromnim negodovanjem.

Tako je čvor ovog dela moje priče – čvor je ponekad i gadna stvar koju možete dobiti na glasnim žicama ako suviše često držite predavanja, ali ovde ga koristim u drugom smislu, u značenju preseka – čvor je ono neobično mesto gde se sreću nauka i fantazija. Odakle potiču takve stvari i zašto ih ljudi pišu i čitaju, i čemu to uopšte služi?

Pre nego što se pojavio termin *naučna fantastika*, u Americi, hiljadu devetsto tridesetih godina, u vreme zlatnog doba buljavih čudovišta i devojaka u providnim haljinama, priče poput *Rata svetova* (*The War of the Worlds*) H. Dž. Velsa nazivane su „naučnim romansama“. U oba ova termina – *naučna romansa* i *naučna fantastika* – naučni element predstavlja opisni pridev. Imenice su *romansa* i *fantastika*, a reč *fantastika* pokriva mnogo značenja.

Sve primere duge proze uobičajeno nazivamo „romanima“, i procenjujemo prema merilima oblikovanim za vrednovanje jedne određene vrste duge prozne fantastike, to jest one vrste koja opisuje pojedince smeštene u realistično opisano društveno okruženje, i koja se pojavila sa radovima Danijela Defoa – koji je pokušao da ih predstavi kao novinarska dela – kao i Semjuela Ričardsona i Fani Barni i Džejn Ostin, tokom osamnaestog i početkom devetnaestog veka, a koje su potom razvili Džordž Eliot i Čarls Dikens, Flober i Tolstoj i mnogi drugi, sredinom i krajem devetnaestog veka.

Ovakva dela smatraju se kvalitetnijim ako su im likovi „zaokruženi“ radije nego „plitki“, jer se pretpostavlja da zaokruženi likovi imaju veću psihološku dubinu. Sve što ne odgovara ovakvom obrascu gurnuto je u oblast manje ozbiljnosti zvanu „žanrovskom fikcijom“ u kojoj i špijunski trileri, i krimi priče, i pustolovine, i priče o natprirodnom, i naučna fantastika, ma koliko sjajno

^{*} Fr.: On izmišlja! (Prim. prev.)

napisani, moraju da ostanu, gurnuti u svoje sobe – naime – zbog toga što su bili neposlušni, to jest zabavni, na način koji se smatra površnim. U njima se izmišlja, i svi znamo da se u njima izmišlja, bar u izvesnoj meri, stoga oni ne govore o Stvarnom Životu, u kojem ne bi trebalo da postoje slučajnosti i čudne stvari i akcije/avanture – osim, naravno, ako je reč o ratu – i zato nisu pouzdani.

Romani u pravom smislu reči uvek su polagali pravo na određenu vrstu istine – istine o ljudskoj prirodi, o tome kako se ljudi ponašaju kad su obučeni, sem u spavaćoj sobi – to jest, u uočljivim društvenim uslovima. „Žanrovi“, kako se smatra, imaju s nama drugačije namere. Oni žele da nas zabave, što je loš eskapistički naum, umesto da nam samo natrljaju noseve svakodnevnim događajima napisanim svakodnevnim rintanjem. Na nesreću po romanopisce, široka čitalačka publika voli zabavu. U remek-delu Džordža Gisinga *Nova ulica piskarala* (*New Grub Street*) siromašni pisac izvršava samoubistvo posle neuspeha njegovog naturalističkog, realističnog romana pod naslovom *Gospodin Bejli, piljar*. *Nova ulica piskarala* pojavila se na vrhuncu popularnosti novih avanturističko-ljubavnih dela poput knjige *Ona* (*She*) Rajdera Hagarda i naučnih romansi H. Dž. Velsa, te bi *Gospodin Bejli, piljar* – da je zaista postojao takav roman – loše prošao. Ako mislite da tako nešto danas ne može da se desi, pogledajte u koliko se primeraka prodaju *Pijev život* (*Life of Pi*) – čista avanturistička romana – *Da Vinčijev kod* (*The Da Vinci Code*) takođe, kao i dugotrajni vampirski serijali En Rajs.

Prigodno okruženje realističnog romana je Srednja Zemlja, a sredinu Srednje Zemlje čini srednja klasa, dok junak i junakinja obično predstavljaju poželjne norme, ili bi to mogli da budu u – na primer – tragičnim verzijama, kao kod Tomasa Hardija, da im sudbina i društvo nisu bili tako nenaklonjeni. Kako kažu u izdavačkim kućama: „Mi *volimo* te ljude.“ Naravno, pojavljuju se i groteskne varijacije poželjnih normi, ali se one ne javljaju u vidu školjki koje govore niti vukodlaka niti svemirskih vanzemaljaca, već ljudi sa karakternim manama i čudnim nosevima. Ideje o – na primer – inovativnim i neispitanim oblicima društvene

organizacije uvode se kroz razgovore među likovima, ili u vidu dnevnika ili sanjarenja, radije nego da budu dramatisovane, kao u utopiji ili distopiji. Glavni likovi postavljeni su u društveni prostor među svoje roditelje i rođake, ma koliko oni mogli izgledati nezadovoljavajuće ili čak biti već mrtvi na početku priče. Ti glavni likovi ne samo da se pojavljuju kao potpuno zreli ljudi već dobijaju i prošlost, istoriju. Ovakva vrsta fikcije bavi se svesnim, budnim stanjem, i ako se čovek u takvoj knjizi preobrazi u zglavkara, to se može desiti samo u košmaru.

Međutim, nije svaka prozna fikcija roman u tom realističkom smislu. Jedna knjiga može da predstavlja proznu fikciju a da ne bude roman. Iako je prozni narativ i fikcija, *Hodočasnikov put* (*The Pilgrim's Progress*) nije bio zamišljen kao „roman“; u vreme kad je napisan, romani još uvek nisu postojali. To je romantična priča – priča o pustolovinama glavnog junaka – udružena sa alegorijom – fazama života jednog hrišćanina. (On je takođe i preteča naučne fantastike, mada nije često prepoznat kao takav.) Evo još nekoliko proznih formi fikcije koje nisu pravi romani. Ispovest. Simpozijum. Menipska satira, ili anatomija. Utopija i njena zla bliznakinja distopija.

Natanijel Hotorn namerno je nazvao neka od svojih dela „romansama“ da bi ih razlikovao od romana. Verovatno je razmišljao o tome da romanse koriste nešto očiglednije forme obrazaca nego što se smatralo da to čine romani – plavokosa junakinja nasuprot svom tamnokosom alter egu, na primer. Francuzi imaju dve reči za kratke priče – *contes* i *nouvelles*, „priče“ i „vesti“ – i ovo je korisna razlika. Priča može da bude smeštena bilo gde, i može da se kreće u prostorima koji su izvan granica romana – u podrumima i potkrovljima uma, gde likovi koji u romanima mogu da se jave samo u vidu snova i fantazija uzimaju stvarne oblike i hodaju zemljom. Vesti su, međutim, vesti o nama; to su svakodnevne vesti, iz „svakodnevnog života“. U vestima može biti automobilskih sudara i brodoloma, ali nije verovatno da ćemo u njima naići na Frankenštajnova čudovišta; to jest, bar dok neko iz „svakodnevnog života“ zapravo ne uspe da stvori neko takvo čudovište. Ali

u vestima ima mnogo više od „vesti“. Fikcija nam može doneti i drugačije vesti; može da govori o onome što je prošlo i što prolazi, kao i o onome što će doći. Kada pišete o onome što će doći, možete se baviti novinarstvom koje upozorava na opasnost, koje je nekada nazivano proročanstvima a ponekad se naziva i agitpropom – izaberite tog kučkinog sina, izgradite tu branu, bacite tu bombu i nastaće pakao ili, u blažoj formi, neodobravajuće coktanje – ali kao neko koga su isuviše često pitali: „Otkud si to znala?“, želela bih jasno da kažem da se ne bavim proročanstvima kao takvim. Niko ne može da predvidi budućnost. U njoj je suviše promenljivih. U devetnaestom veku Tenison je napisao pesmu „Loksl hol“ (*Locksley Hall*), koja je, kako se činilo, predvidela – između ostalog – doba aviona, i koja sadrži stih: „Jer zaronih u budućnost, onoliko daleko koliko ljudsko oko može videti“; ali to zapravo niko ne može da učini. Možete, međutim, zaroniti u sadašnjost, koja sadrži nagoveštaje onoga što bi moglo postati budućnost. Kako kaže Vilijam Gibson, budućnost je već sa nama, samo je neravnomerno raspoređena. Tako možete pogledati u jagnje i nagađati s velikim stepenom verovatnoće, na primer: „Ako se u međuvremenu ne desi nešto nepredviđeno, ovo jagnje će verovatno postati (a) ovca ili (b) vaša večera“, što verovatno isključuje (c) ogromno čudovište prekriveno vunom koje će razoriti Njujork.

Ako pišete o budućnosti a ne bavite se novinarskim predviđanjima, najverovatnije ćete pisati nešto što se naziva naučnom fantastikom, ili spekulativnom fantastikom. Želela bih da napravim razliku između prave naučne fantastike – za mene, ovaj termin označava knjige u kojima se opisuju stvari koje još uvek ne možemo da radimo ili nismo počeli da radimo, kao što je prolaženje kroz rupu u prostoru u drugi univerzum – i spekulativne fikcije, koja opisuje sredstva koja su nam već manje-više pri ruci, kao što su kreditne kartice, i odvija se na planeti Zemlji. Međutim, termini su fluidni. Neki koriste sintagmu *spekulativna fikcija* kao kišobran koji pokriva naučnu fantastiku i sve njene hibridne forme – fantazijsku naučnu fantastiku i tako dalje – dok drugi biraju obrnuto.

Evo nekih stavki koje te vrste narativa mogu da rade, dok „romani“, u onom smislu kako se uobičajeno definišu, ne mogu:

- Oni mogu slikovito da istražuju posledice novih i mogućih tehnologija, prikazujući ih kao potpuno operativne.
- Mogu slikovito da istražuju prirodu i ograničenja pitanja šta znači biti čovek idući do krajnjih granica u tome.
- Mogu da istražuju odnos čoveka prema univerzumu, koji nas često vodi u pravcu religije i lako se može kombinovati sa mitologijom – opet, istraživanje koje se može odvijati u okviru konvencija realizma samo kroz razgovore, maštanja i solilokvije.
- Mogu da istražuju moguće promene u društvenoj organizaciji, pokazujući kako one mogu da izgledaju onima koji u njima žive, ako bismo ih zaista sproveli. Dakle, utopija i distopija.
- Mogu da istražuju svet mašte, hrabro nas vodeći tamo gde nijedno ljudsko biće nikad nije bilo. Na primer, svemirski brod; unutrašnji prostor u *Fantastičnom putovanju* (*Fantastic Voyage*); sajberspejs izleti Vilijema Gibsona; i *Matriks* (*Matrix*) – ovo poslednje je, uzgred, avanturistička romansa sa jakim prizvucima hrišćanske alegorije te tako bliskije *Hodočasnikovom putu* nego *Gordosti i predrasudi*.

Više komentatora spominjalo je da je naučna fantastika forma u koju je teološki narativ otišao posle *Izguljenog raja* (*Paradise Lost*), i to je bez sumnje istina. Nije mnogo verovatno da bi nat-prirodna bića s krilima i vatreni grmovi koji govore mogli da se pojave u romanu o berzanskim mešetarima, ali na planeti X ne deluju neumesno. Lično sam napisala dva „naučnofantastična“ dela ili, ako vam je tako draže, dela „spekulativne fikcije“: *Sluškinjinu priču* i *Antilopu i Kosca*. Iako ih obično svrstavaju zajedno oni komentatori koji su uočili sličnosti među njima – to nisu „romani“ u smislu romana Džejn Ostin, i u obema se radnja odvija u budućnosti – oni su zapravo vrlo različiti. *Sluškinjina priča* je klasična distopija, koja je bar donekle inspirisana knjigom

1984 (*Nineteen Eighty-Four*) Džordža Orvela – posebno njenim epilogom. U emisiji kanala BBC koju sam snimila u junu 2003. povodom stotog Orvelovog rođendana, rekla sam:

Orvela su optuživali za ogorčenost i pesimizam – i za to da nas je ostavio s vizijom budućnosti u kojoj pojedinac nema nikakvih izgleda i gde će brutalna, totalitarna čizma Partije koja sve drži pod svojom kontrolom zauvek gaziti ljudsko lice. Međutim, ovakvom tumačenju Orvela suprotstavlja se poslednje poglavlje u knjizi, esej na „novogovoru“ – jeziku dvomišljenja koji je skovao režim. Izbacivanjem svih reči koje bi mogle biti nezgodne – reč „loše“ više nije dozvoljena, već postaje „dvaput više nedobro“ – i menjanjem značenja drugih reči tako da one znače suprotno od onoga što su značile ranije – mesto gde se ljudi muče naziva se Ministarstvom ljubavi, zgrada u kojoj se prošlost uništava Ministarstvom informacija – vladari Piste Jedan žele da bukvalno onemoguće ljude da pravilno razmišljaju.

Međutim, ovaj esej o novogovoru napisan je standardnim engleskim, u trećem licu i u prošlom vremenu, što jedino može da znači da je režim pao, a da su jezik i individualnost preživeli. Jer, ko god da je napisao esej o Novogovoru, svet 1984 je do tada okončan. Stoga smatram da je Orvel imao daleko više vere u otpornost ljudskog duha nego što mu obično pripisuju. Orvel mi je postao neposredan uzor mnogo kasnije u mom životu – u stvarnoj 1984. godini kada sam počela da pišem nešto drugačiju distopiju: *Sluškinjinu priču*.

Najveći broj distopija pišu muškarci, i njihovo stanovište je muško. Kada se u njima pojavljuju žene, prikazane su ili kao bespolni automati ili kao buntovnice koje se protive seksualnim pravilima režima. Ponašale su se i kao zavodnice muških protagonista, ma koliko to zavodjenje bilo dobrodošlo samim muškarcima: Džulija u 1984; Lenina, zavodnica Divljaka u patent-kombineu u

knjizi *Vrli novi svet* (*Brave New World*); I-330, subverzivna fatalna žena iz uticajnog klasika Jevgenija Zamjatina *Mi* iz 1924 godine. Želela sam da pokušam da napišem distopiju sa ženskog stanovišta – naime, svet viđen Džulijinim očima. Međutim, to *Sluškinjinu priču* ne čini „feminističkom distopijom“, osim utoliko što davanje glasa i unutrašnjeg života ženi uvek smatraju „feminističkim“ oni koji misle da žene ne treba da ih poseduju.

U svemu ostalom, despotizam koji opisujem je isti kao i svi oni stvarni i većina izmišljenih. Na vrhu se nalazi mala moćna grupa koja kontroliše – ili pokušava da kontroliše – sve ostale, i uzima lavovski deo dostupnih dobara. Svinje u *Životinjskoj farmi* (*Animal Farm*) dobijaju mleko i jabuke, elita u *Sluškinjinoj priči* dobija plodne žene. Sila koja se suprotstavlja tiraniji u mojoj knjizi je ona u kojoj je i sam Orvel – uprkos svom verovanju u potrebu da se političke organizacije bore protiv represije – uvek pridavao izuzetno veliki značaj: obična ljudska pristojnost, od one vrste koju je hvalio u svom eseju o Čarlsu Dikensu.

Na kraju *Sluškinjine priče* nalazi se deo koji mnogo duguje 1984. To je priča o simpozijumu koji se održava u nekoliko stotina godina kasnijoj budućnosti, u kojoj je represivna vlast opisana u romanu sada samo predmet akademske analize. Paralela sa Orvelovim esejom o novogovoru trebalo bi da bude očigledna.

Sluškinjina priča je, dakle, distopija. A šta je sa *Antilopom i Koscem*? Rekla bih da to nije klasična distopija. Iako ima elemente distopije, u njoj zapravo ne dobijamo pogled na strukturu društva; umesto toga, vidimo glavne likove kako žive svoj život u malim uglovima tog društva. Ono što oni mogu da vide od ostatka sveta dopire do njih preko televizije i interneta, te je stoga sumnjivo, jer je cenzurisano.

Najradije bih rekla da je *Antilopa i Kosac* avanturistička romana kombinovana sa menipskom satirom, književnom vrstom koja se bavi intelektualnom opsesijom. Jedna od takvih je Laputa, ili deo *Guliverovih putovanja* (*Gulliver's Travels*) koji se dešava na pustom ostrvu. Isto je i sa poglavljima *Antilope i Kosca* čija je radnja smeštena na Institutu Votson-Krik. Činjenica da Laputa

nikada nije postojala i da nikada nije mogla postojati – iako je Svift ispravno upro prstom u prednost vazdušne nadmoći – dok je Institut Votson-Krik veoma blizu stvarnosti nema mnogo veze s njihovim funkcijama u književnoj formi.

U *Antilopi i Koscu* ima nekih ljudi koji su izmišljeni, i zamišljeni kao poboljšanje trenutnog modela: nas. Svako ko se bavi takvim oblikovanjem – a oblikovanje ljudi je veoma blisko nečemu što bismo sada zaista mogli da radimo – mora da se zapita: Koliko daleko možemo ići u izmenama? Koje odlike čine suštinu našeg bića? Šta znači biti ljudsko biće? Kakvo je delo čovek, i sada kada i sami možemo biti njegovi tvorci, koje delove bi trebalo da odstranimo?

Što me vraća na čvor o kojem sam ranije govorila – mesto preseka između nauke i fikcije. „Jeste li protivnik nauke?“, pitaju me ponekad. Kakvo neobično pitanje. Protiv nauke, a u korist čega, i za šta? Bez onoga što nazivamo „naukom“, mnogi od nas bi već pomrli od malih boginja, da i spominjem tuberkulozu. Odrasla sam među naučnicima; poznajem njihov način razmišljanja. Umalo sam i sama postala naučnica, a to bi se i desilo da me književnost nije kidnapovala. Neki od mojih najbližih rođaka su naučnici. Nisu svi kao doktor Frankenštajn.

Međutim, nauka se, kako sam već rekla, bavi znanjem. Fikcija se, s druge strane, bavi osećanjima. Nauka kao takva nije ljudsko biće, niti ima u sebi ugrađen moralni sistem, ništa više nego što ga ima toster. To je samo sredstvo – sredstvo pomoću kojeg aktualizujemo ono što želimo i branimo se od onoga čega se plašimo – i kao i svako drugo sredstvo, ono se može upotrebiti u svrhu dobra ili zla. Čekićem možete izgraditi kuću, a možete upotrebiti taj isti čekić da ubijete svog suseda. Ljudi koji prave oruđa uvek prave ona oruđa koja će nam pomoći da dobijemo ono što želimo, a ono što želimo nije se promenilo hiljadama godina jer se, koliko mi znamo, nije promenila ni ljudska priroda.

Otkud to znamo? Znamo ako pogledamo mitove i priče. Oni nam govore šta osećamo, i kako to što osećamo određuje ono što želimo.

Šta želimo? Evo delimičnog spiska. Želimo kesu koja će uvek biti puna zlata. Želimo izvor mladosti. Želimo da letimo. Želimo

sto koji će se uvek napuniti ukusnom hranom kad mi to poželim, a kasnije se sam raščistiti. Želimo nevidljive sluge kojima nikada nećemo morati da plaćamo. Želimo čizme od sedam milja, u kojima možemo brzo stići svuda. Želimo ogrtač koji nas čini nevidljivim, da bismo mogli da uhodimo druge ljude tako da oni to ne primete. Želimo oružje koje nikad ne propašuje, i koje će potpuno uništiti naše neprijatelje. Želimo da kaznimo nepravdu. Želimo moć. Želimo uzbuđenja i pustolovine; želimo sigurnost i bezbednost. Želimo da budemo besmrtni. Želimo da imamo veliki broj seksualno privlačnih partnera. Želimo da oni koje volimo zauzvrat vole nas, i da nam budu odani. Želimo slatku i pametnu decu koja će nam ukazivati zasluženno poštovanje, i neće nam razbijati automobile. Želimo da budemo okruženi muzikom i božanstvenim mirisima i lepim predmetima. Ne želimo da nam bude suviše vruće. Ne želimo da nam bude suviše hladno. Želimo da plešemo. Želimo mnogo da pijemo, a da se ne napijemo. Želimo da razgovaramo sa životinjama. Želimo da nam zavide. Želimo da budemo kao bogovi.

Želimo mudrost. Želimo nadu. Želimo da budemo dobri. Stoga ponekad pričamo sebi priče koje se bave mračnijom stranom svih naših ostalih želja.

Obrazovni sistem koji nas uči samo o našim oruđima – o načinu njihovog funkcionisanja, njihovom stvaranju, njihovom održavanju – a ne i o njihovoj funkciji kao načinu ostvarivanja naših želja, u suštini, nije ništa više nego škola za opravku tostera. Možete biti najbolji majstor za opravku tostera na svetu, ali ćete ipak ostati bez posla ako tost više ne bude poželjna stavka na meniju ljudskog doručka. „Umetnosti“ – kako ih sada nazivamo – nisu ukrasi. One su suština stvari, jer se bave našim srcima, a našu tehnološku inventivnost ne pokreće samo naš um već i naše emocije. Društvo bez umetnosti razbilo bi svoje ogledalo i iščupalo sebi srce. Tada više ne bi bilo ono što prepoznajemo kao ljudsko. Kako je Vilijam Blejk davno primetio, ljudska imaginacija pokreće svet. U početku je pokretala samo ljudski svet, koji je nekad bio vrlo mali u poređenju sa ogromnim i moćnim prirodnim

svetom oko njega. Sada smo vrlo blizu toga da kontrolišemo sve osim meteoroloških prilika. Ali i dalje ljudska imaginacija, u svojoj raznovrsnosti, usmerava ono što radimo. Književnost je izražavanje, ili ospoljavanje, ljudske imaginacije. Ona omogućava da senoviti oblici misli i osećanja – Raj, Pakao, čudovišta, anđeli i tako dalje – izađu na svetlo dana, gde možemo bolje da ih pogledamo i da bolje razumemo ko smo i šta želimo, i koje bi mogle biti granice tih želja. Razumevanje imaginacije više nije rasonoda pa čak ni dužnost, već neophodnost; jer, u sve većoj meri, ako nešto možemo da zamislimo, bićemo u stanju to i da uradimo.

Ili ćemo, barem, moći da pokušamo. Oduvek nam je išlo od ruke da puštamo mačke iz džakova, duhove iz boca i zla iz Pandorine kutije. Samo nismo naročito dobro umeli da ih tamo vraćamo. Ali mi smo deca narativa, svako od nas. Ono što nas pokreće da idemo napred i, da, ono što nas navodi da ustanemo iz kreveta i siđemo u prizemlje da pročitamo jutarnje novine, možda je ono jednostavno pitanje s kojim svaki pisac fikcije i svaki novinar – primećujete da tu pravim razliku – mora da se bori u svakom času pisanja. To pitanje glasi: šta sad sledi?

Zamrznuti u vremenu

» » « «

UVOD

(2004)

Zamrznuti u vremenu (*Frozen in Time*) Ovena Betija i Džona Gajgera jedna je od onih knjiga koje, pošto nam se usele u maštu, odbijaju da je napuste. Posvećena neverovatnim otkrićima doktora Ovena Betija – uključujući i veoma verovatnu mogućnost da je trovanje olovom doprinelo propasti Frenklinove ekspedicije 1845, ostvarila je veliki uticaj.

Prvi put sam pročitala *Zamrznute u vremenu* kada je prvi put objavljena 1987. godine. Videla sam fotografije u njoj. Od njih sam dobila noćne more. I priču i fotografije uključila sam kao podtekst i proširenu metaforu u kratku priču nazvanu „Doba olova“, objavljenu 1991. u zbirci nazvanoj *Preporuke za divljinu* (*Wilderness Tips*). Onda sam, nekih devet godina kasnije, prilikom putovanja brodom na Arktiku, upoznala Džona Gajgera, jednog od autora knjige. Ne samo da sam ja pročitala njegovu knjigu već je i on pročitao moju, i ona ga je navela da dodatno razmisli o olovu kao faktoru u istraživanjima na severu kao i u nesrećnim putovanjima brodom u devetnaestom veku uopšte.

Frenklin je, rekao je Gajger, bio „kanarinac u rudniku“, mada u prvi mah nije bio prepoznat kao takav: sve do poslednjih godina devetnaestog veka posade su na dalekim prekomorskim putovanjima često smrtno obolele zbog olova u konzerviranoj hrani.

Rezultate svojih istraživanja uključio je u ovu, proširenu verziju knjige *Zamrznuti u vremenu*. Devetnaesti vek je, kazao je on, zaista bio „doba olova“. Tako se život i umetnost prepliću.

Ali da se vratimo na početak. U jesen 1984. zapanjujuća fotografija je privukla pažnju u novinama širom sveta. Na njoj je bio mladić koji je izgledao kao da nije u potpunosti ni mrtav ni živ. Bio je obučen u starinsku odeću i okružen santom leda. Beonjače njegovih poluotvorenih očiju behu boje čaja. Čelo mu je bilo tamnoplavo. Uprkos utešnim rečima punim poštovanja kojima ga opisuju autori knjige *Zamrznuti u vremenu*, ovog čoveka nikada ne biste mogli pomešati s momkom koji jednostavno tone u san. Umesto toga, izgledao je kao mešavina vanzemaljca iz *Zvezdanih staza* i filma B produkcije o kakvom ukletom stvorenju: neko koga ne biste poželeli za prvog komšiju, naročito ako je pun mesec.

Svaki put kada pronadžemo dobro očuvano telo nekoga ko je davno umro – egipatsku mumiju, smrznutu i sasušenu žrtvu Inka, kožasto biće iz skandinavske močvare, čuvenog snežnog čoveka iz evropskih Alpa – dolazi do sličnog ushićenja. To je neko ko prkosi opštem pravilu „pepeo pepelu, prah prahu“, i ko je ostao prepoznatljiv kao ljudsko biće dugo nakon što se većina njih pretvorila u kosti i prah. U srednjem veku neprirodne pojave pripisivane su neprirodnim uzrocima, i takvo telo bi ili bilo obožavano, ili probodeno kocem kroz srce. U našem dobu, koliko god se trudili da budemo racionalni, i dalje se u izvesnoj meri držimo horor klasika: mumija hoda, vampir se budi. Toliko je teško poverovati da neko ko izgleda tako bezmalo živ nije svestan našeg postojanja. Svakako je – smatramo – takvo biće neka vrsta glasnika. Propuтовao je kroz vreme, od svog doba do našeg, da bi nam saopštio nešto što treba da znamo.

Čovek na senzacionalnoj fotografiji bio je Džon Torington, jedan od prve trojice koji su umrli tokom kobne Frenklinove ekspedicije 1845. Proglašeni cilj te ekspedicije bio je pronalaženje severozapadnog puta prema Orijentu i njegovo prisvajanje u ime Britanije; njen istinski rezultat bio je nestanak svih učesnika. Torington je bio sahranjen u pažljivo iskopanom grobu, duboko u

ledu na obali ostrva Biči, Frenklinove baze tokom prve zime ekspedicije. Dvojica drugih – Džon Hartnel i Vilijam Brejn – sahranjeni su u blizini. Svu trojicu je uz velike napore ekshumirao antropolog Oven Beti sa svojim timom, u nastojanju da reši dugotrajnu zagonetku: zašto se Frenklinova ekspedicija tako tragično završila?

Na osnovu Betijeve potrage za dokazima i ostacima Frenklinove ekspedicije, njegovog otkopavanja tri poznata groba i njegovih potonjih otkrića nastao je televizijski dokumentarac, a zatim – tri godine nakon što se fotografija prvi put pojavila – i knjiga *Zamrznuti u vremenu*. To što je ta priča izazvala tako široko interesovanje, 140 godina nakon što je Frenklin napunio burad slatkom vodom u Stromnesu na Orknijskim ostrvima pre nego što je zaplovio ka svojoj zagonetnoj sudbini, dokaz je izuzetne dugovečnosti Frenklinove legende.

Godinama je nedokučivost te sudbine privlačila najveću pažnju. U početku se činilo da su Frenklinova dva broda, zloslutno nazvana *Teror* i *Ereb*,* jednostavno isparila. Od njih nije bilo ni traga ni glasa, čak ni pošto su otkriveni grobovi Toringtona, Hartnela i Brejna. Ima nečeg uznemirujućeg u vezi s ljudima koji se ne mogu pronaći, ni živi ni mrtvi. Oni remete naš osećaj prostora – svakako, oni koji nestanu moraju se nalaziti negde, ali gde? Kod starih Grka mrtvi koji nisu pronađeni i kojima nije održan prigodan obred sahrane nisu mogli stići do podzemnog sveta; ostajali su u svetu živih kao nemirni duhovi. A tako je i dalje sa nestalima: oni nam ne daju mira. Viktorijansko doba bilo je posebno podložno takvom proganjanju, kako svedoči i Tenisonova pesma *In Memoriam*, najupečatljiviji primer dela posvećenog čoveku nestalom na moru. Dodatnu privlačnost Frenklinovoj priči donosio je arktički pejzaž u kojem su se utapali vođe, brodovi i ljudi. U devetnaestom veku vrlo je malo Evropljana – osim lovaca na kitove – uopšte videlo daleki sever. Bilo je to jedno od onih pogibeljnih podneblja privlačnih publici još uvek naklonjenoj duhu književnog romantizma – mesto gde bi junak mogao da prkosi nevoljama, neopisivo

* U grčkoj mitologiji bog tame i personifikacija tame, sin Haosa. (Prim. prev.)

pati i suprotstavlja svoju natčovečansku dušu neumoljivim silama. Takav Arktik bio je sumoran, pust i samotan, poput vetrovitih vresišta i zastrašujućih planina omiljenih među poštovaocima Uzvišenog. Međutim, Arktik je takođe bio i moćni drugačiji svet, zamišljan kao prelepa i privlačna, ali možda i zlokobna vilinska zemlja, carstvo Snežne Kraljice sa onostranim svetlima, bleštavim ledenim palatama, čudesnim zverima – narvalima, polarnim medvedima, morževima – i čudnim bićima odevenim u neobičnu krznenu odeću. Brojni crteži iz tog doba svedoče o fascinaciji ovim krajevima. Viktorijanci su obožavali sve vrste natprirodnih bića; slikali su ih, pisali priče o njima, a ponekad išli tako daleko da i veruju u njih. Znali su pravila: odlazak u drugi svet predstavlja veliku opasnost. Tamo bi vas se mogla dočepati nekakva neljudska bića. Mogli biste biti zarobljeni. Možda se nikada nećete vratiti.

Još od Frenklinovog nestanka, svako doba je stvaralo Frenklina koji je odgovarao njegovim potrebama. Pre odlaska ekspedicije postojao je neko koga bismo mogli nazvati „stvarnim“ Frenklinom, ili čak Ur-Frenklinom – čovek kojeg kolege možda nisu smatrale najboljim od najboljih, ali je svakako bio ugledan i iskusen, čak i ako je nešto od tog iskustva stekao lošom procenom (kao svedok nesrećne Kopermajnove rečne ekspedicije iz 1819). Taj Frenklin je bio svestan da se njegova aktivna karijera bliži kraju i u mogućnosti da otkrije severozapadni prolaz video je poslednju priliku da stekne trajnu slavu. Vremešan i bucmast, zapravo nije predstavljao idealnu sliku romantičnog junaka.

Postojao je takođe i Međuvremeni Frenklin, onaj koji se pojavio kada se prvi Frenklin nije vratio i kada su ljudi u Engleskoj shvatili da nešto sigurno nije u redu. Taj Frenklin nije bio ni živ ni mrtav, a mogućnost da bi mogao biti bilo šta od to dvoje učinila ga je veoma zapaženim u britanskoj javnosti. U tom razdoblju za njegovo ime vezivan je pridev *hrabri*, kao da je učestvovao u kakvom vojnom pohodu. Nuđene su nagrade i organizovane potrage. Neki od ljudi koji su otišli u te potrage se takođe nisu vratili.

Sledeći Frenklin, kojeg bismo mogli nazvati Uzvišenim Frenklinom, pojavio se pošto je postalo jasno da su Frenklin i svi njegovi ljudi poginuli. Ne samo da su bili mrtvi, oni su nastradali, i ne samo da su nastradali već su nastradali mučenički. Međutim, mnogi Evropljani su preživeli na Arktiku u podjednako teškim uslovima. Zbog čega je baš ova grupa nastradala, posebno imajući u vidu da su *Teror* i *Ereb* bili najbolje opremljeni brodovi svog doba, sa najmodernijim tehnološkim prednostima?

Poraz takvih razmera prizivao je poricanje istih takvih razmera. Izveštaji koji su govorili o tome da su neki Frenklinovi ljudi pojeli nekoliko drugih Frenklinovih ljudi oštro su osporavani; oni koji su donosili takve izveštaje – poput neustrašivog Džona Reja, čija je priča ispričana u knjizi Kevina Makgugana iz 2002. *Kobni prolaz (Fatal Passage)* – surovo su napadani u štampi; a Inuiti koji su videli jezive dokaze bili su ocrnjeni kao zli divljaci. Nastojanja da se Frenklin i svi koji su s njim isplovili operu od svih takvih optužbi predvodila je leđi Džejn Frenklin, čiji je društveni status zavisio od toga: udovica junaka je jedno, ali udovica ljudoždera nešto sasvim drugo. Zahvaljujući lobiranju leđi Džejn, Frenklin je, u odsustvu, naglo porastao do neslučenih visina. Pripisivali su mu – nejasno – otkriće severozapadnog prolaza, dobio je spomen-ploču u Vestminsterskoj opatiji i Tenisonov epitaf. Nakon takvog uzleta svakako je morala uslediti i reakcija. Na izvesno vreme, u drugoj polovini dvadesetog veka dobili smo Maloumnog Frenklina, šmokljana toliko tupavog da nije bio u stanju ni da veže pertle. Frenklin je bio žrtva lošeg vremena (led koji se u leto obično topio tada se nije otopio, ne samo u jednoj godini nego tri); međutim, u tekstovima koji su govorili o Maloumnom Frenklinu, to nije bilo mnogo važno. Ekspedicija je predstavljena kao čist primer evropske nadmenosti prema Prirodi: ser Džon je bio još jedan od onih tupavih severnjaka koji su nadrljali jer nisu prihvatili urođenička pravila i slušali urođeničke savete – pri čemu je, u takvim prilikama, „Ne idi tamo“ bio savet broj jedan.

Ali zakon reputacije je kao bandži pojas: padate nisko, odskaćete uvis, mada svaki put sve manje i manje. Sten Nadolni je

1983. objavio roman *Sporo otkriće (The Discovery of Slowness)*, u kojem nam predstavlja zamišljenog Frenklina, ne baš junaka, ali neobično nadarenog čoveka i svakako ne negativca. Rehabilitacija je počela. Potom su stigla otkrića Ovena Betija i njihov opis u knjizi *Zamrznuti u vremenu*. Sada je bilo jasno da Frenklin nije nadmeni idiot. Umesto toga, postao je tipična žrtva dvadesetog veka: žrtva lošeg pakovanja. Konzerve hrane na njegovim brodovima otrovale su njegove ljude, oslabivši ih i zamutivši im sposobnost rasuđivanja. Konzerve su 1845. bile novotarija, a njihove konzerve bile su nespretno zapečaćene olovom, koje je procurilo u hranu. Međutim, simptomi trovanja olovom u ono vreme nisu bili prepoznati, budući da su se lako mogli pomešati sa skorbutom. Frenklina teško možemo optužiti za nemar, a Betijeva otkrića označila su neku vrstu pomilovanja za Frenklina.

Sem tog, stigla su još dva pomilovanja. Otišavši tamo gde su išli Frenklinovi ljudi, Betijev tim je mogao da doživi fizičke uslove s kojima su se suočavali preživeli članovi Frenklinove ekipe. Čak i leti, Ostrvo kralja Vilijama je jedno od najsirovijih i najsamotnijih mesta na zemlji. Niko nije mogao da uradi ono što su ti ljudi pokušavali – da kopnenim putem stignu na sigurno. Onako oslabljeni i zbunjeni kakvi su bili, nisu imali nikakvih izgleda. Ne možemo ih kriviti zbog toga što u tome nisu uspeali.

Treće pomilovanje bilo je možda – sa stanovišta istorijske pravde – i najvažnije. Posle naporne i bolne potrage, pri kojoj su im se prsti smrzzavali, Betijev tim je pronašao kosti sa tragovima noža i lobanje bez lica. Džon Rej i njegovi inuitski svedoci, koji su tako nepravedno napadnuti zbog toga što su tvrdili da su poslednji članovi Frenklinove ekipe upražnjavali kanibalizam, ipak su bili u pravu. Veliki deo Frenklinove misterije sada je bio rešen.

Međutim, posle toga se pojavila druga misterija: zbog čega je Frenklin postao takva kanadska ikona? Kako tvrde Gajger i Beti, Kanađane on u početku nije mnogo zanimao: Frenklin je bio Britanac, sever je bio daleko, a kanadska publika više je volela

čudake poput Tome Palčića. Međutim, tokom decenija, Franklina su Kanađani prisvojili kao svog. Na primer, nastale su narodne pesme, poput tradicionalne i često pevane „Balade o ser Džonu Frenklinu“ – pesma koja u Engleskoj nije naročito dobro upamćena – kao i dobro poznati „Severozapadni prolaz“ Stena Rodžersa. Potom, tu su bili i doprinosi pisaca. Radio-drama Gvendolin Makjuen *Teror i Ereb* prvi put je emitovana početkom šezdesetih godina prošlog veka; pesnik Al Perdi bio je opčinjen Frenklinom; romanopisac i satiričar Mordekaj Ričler smatrao ga je ikonom podobnom za idolopoklonstvo i, u svom romanu *Solomon Gurski je bio tu (Solomon Gursky Was here)*, sadržaju Frenklinovog broda dodao je i komplet transvestitske ženske odeće. Šta je uzrokovalo ovo prisvajanje? Je li to zbog toga što se poistovećujemo sa dobronamernim negenijalnim likovima koji tragično stradaju zbog lošeg vremena i zlih snabdevača hranom? Možda, ili je to možda zato što – kako kažu u prodavnicama porcelana – ako ga razbijete, vaš je. Sever Kanade slomio je Frenklina, činjenica koja je donela neku vrstu vlasništva.

Zadovoljstvo je poželeti ovom revidiranom i proširenom izdanju knjige *Zamrznuti u vremenu* dobrodošlicu na police. Oklevam da je nazovem ledolomačkom knjigom da ne bih izazvala šale na račun igre reči, ali ona jeste ledolomačka. Izuzetno mnogo je doprinela našem poznavanju važnog događaja u istoriji putovanja po severu. Istovremeno odaje i poštu dugotrajnoj popularnosti ove priče – priče koja je prošla kroz sve vidove koje jedna priča može imati. Saga o Frenklinu bila je zagonetka, pretpostavka, trač, legenda, herojska pustolovina i nacionalna ikonografija; a ovde, u knjizi *Zamrznuti u vremenu* ona postaje detektivska priča, tim zanimljivija zato što je istinita.

Od Eve do zore

»»» <<<

(2004)

Od Eve do zore (*From Eve to Down*) ogromna je istorija žena autorke Merilin Frenč, napisana u tri toma i na hiljadu i šest stotina strana. Obuhvata razdoblje od praistorije do današnjih dana i čitavu svetsku istoriju: prvi tom obuhvata Peru, Egipat, Sumer, Kinu, Indiju, Meksiko, Grčku i Rim, kao i religije od judaizma do hrišćanstva i islama. Istražuje ne samo dela i zakone već i način razmišljanja koji stoji iza njih. Ponekad je uznemirujuća, na isti način kao što je uznemirujuća Fildingova *Amelija* – dosta patnje! – a ponekad izluđujuće redukcionistička; ali se ne može zanemariti. Neprocenjiva je kao referentno delo: samo bibliografija dostojna je cene knjige. A kao upozorenje o jezivim krajnostima ljudskog ponašanja i muške uvrnutosti prosto je neophodna.

Posebno danas. Početkom devedesetih prošlog veka postojao je trenutak kada je, kako se verovalo, istorija okončana i kada je počela utopija, koja je veoma ličila na tržni centar, i pretpostavljalo se da su „feministička pitanja“ mrtva. Ali taj trenutak je kratko trajao. Islamski i američki desničarski fundamentalisti su u usponu, a jedan od prvih ciljeva i jednih i drugih jeste potčinjavanje žena – njihovih tela, umova i rezultata njihovog rada – žene, čini se, obavljaju većinu poslova na ovoj planeti – i, na kraju ali ne i najmanje važno, njihove garderobe.

Od Eve do zore zastupa određeno stanovište, ono koje će biti poznato čitaocima bestselera Merilin Frenč iz 1977. *Women's Room (Ženska soba)*. „Ljudi koji su ugnjetavali žene bili su muškarci“, tvrdi Merilin Frenč. „Nisu svi muškarci ugnjetavali žene, ali je većina imala koristi (ili su bar mislili da imaju koristi) od te dominacije, a većina joj je doprinosila, makar i samo tako što nisu činili ništa da je spreče ili ublaže.“

Žene koje budu čitale ovu knjigu činiće to sa užasom i rastućim besom: *Od Eve do zore* upoređiva je sa *Drugim polom* Simon de Bovoar kao vuk sa pudlicom. Muškarci koji je budu čitali mogli bi biti nezadovoljni opisom kolektivnog muškog kao brutalnog psihopate, ili zbunjeni idejom Merilin Frenč da muškarci treba da „preuzmu odgovornost za ono što je činio njihov pol“. (Koliko možete biti odgovorni za sumerske monarhe, egipatske faraone ili Napoleona Bonapartu?) Međutim, niko neće moći da izbegne neumoljivo gomilanje pojedinosti i događaja – bizarne običaje, ginekološke apsurdne, zlostavljanje dece, sankcionisano nasilje, seksualne uvrede – u milenijumu za milenijumom. Kako to objasniti? Jesu li svi muškarci izopačeni? Jesu li sve žene uklete? Ima li nade? Kada je reč o izopačenosti, Merilin Frenč je neodređena, ali – budući da spada u određeni tip američkih aktivistkinja – insistira na nadi.

Njen poduhvat započeo je kao grandiozna televizijska serija, koja bi bila izuzetno zanimljiva. Zamislite samo te prizore – spaljivanje veštica, silovanja, kamenovanja do smrti, klonovi Džeka Trboseka, napirlitane kurtizane i mučenice od Jovanke Orleanke do Rebeke Nurs. Od televizijske serije se odustalo, ali je Merilin Frenč nastavila da piše i istražuje sa strastvenom posvećenošću, ispitujući stotine izvora i desetine stručnjaka i naučnika, iako ju je u tome ometala i borba sa kancerom koji ju je umalo ubio. Sve to je potrajalo dvadeset godina.

Namera joj je bila da svojim delom odgovori na pitanje koje ju je dugo mučilo: kako su muškarci uspeali da prigrabe svu moć – naročito, svu moć nad ženama? Da li je oduvek bilo tako? Ako nije, kako je ta moć stečena a potom i primenjena? Ništa od onoga

što je pročitala nije se neposredno bavilo tim pitanjem. U najkonvencionalnijim istorijama, ženâ jednostavno nema. Ili su pak prisutne samo u fusnotama. Njihovo odsustvo je poput mračnog ugla na slici, u kojem se dešava nešto što ne možete dobro da vidite. Merilin Frenč je naumila da malo osvetli taj ugao. Njen prvi tom *Origins* je najkraći. On počinje spekulacijama o egalitarnim društvima lovaca-sakupljača koje takođe opisuje i Džared Dajmond u svom klasičnom delu *Puške, mikrobi i čelik* (*Gun, Germs and Steel*). Nijedno društvo, kaže Merilin Frenč, nikad nije bilo matrijarhat – to jest, društvo u kojem žene imaju svu moć i surove su prema muškarcima. Međutim, društva su nekad bila matrilinearna: to jest, smatralo se da deca vode poreklo od majke, a ne od oca. Mnogi su se pitali zašto se to promenilo, ali promenilo se; i kako je zemljoradnja preovladala i ustalio se patrijarhat, žene i deca počeli su da se smatraju posedom – muškim posedom, koji se mogao kupiti, prodati, razmenjivati, ukrasti ili ubiti.

Kako nam kažu psiholozi, što više maltretirate ljude, to imate jaču potrebu da objasnite zašto vaše žrtve zaslužuju svoju sudbinu. Mnogo je pisano o „prirodnoj“ inferiornosti žena, a veliki deo toga u okvirima filozofije i religije – delima stvaralaca čije ideje leže u osnovi zapadnjačkog društva. Takvo razmišljanje uveliko je bilo zasnovano na onome što Merilin Frenč, čudesno uzdržanim rečima, naziva „upornim muškim bavljenjem ženskom reprodukcijom“. Činilo se da se muško samopoštovanje zasniva na tome što muškarci nisu žene. Tim je bilo potrebnije da žene budu primorane da budu što je moguće „ženskije“, čak i kada je – naročito kada je – definicija „ženskog“ koju su stvorili muškarci obuhvatala moć oplodavanja, zavodjenja i slabljenja muškaraca.

S pojavom većih kraljevstava i složene strukture religija, kostimi i unutrašnja dekoracija su napredovali, ali se situacija za žene pogoršavala. Sveštenici – za koje se može reći da su zamenili sveštenice – prenosili su zapovesti bogova za koje bi se moglo tvrditi da su zamenili boginje, dok su kraljevi donosili svoje zakone i kazne. Bilo je sukoba između duhovnih i svetovnih nosilaca moći, ali je glavna sklonost i jednih i drugih bila ista: po definiciji, muškarci

su bili dobri, a žene loše. Neke od informacija koje Merilin Frenč iznosi zaista su zbunjujuće: „konjska žrtva“ u drevnoj Indiji, na primer, prilikom koje su sveštenici primoravali radžinu ženu na odnos sa mrtvim konjem. Priča o kreaciji u islamu je posebno fascinantna: kao i hrišćanstvo, i ona je u početku bila naklonjena ženama, i žene su je podržavale i širile. Ali ne zadugo.

Ni drugi tom *Muška mistika (The Masculine Mystique)* nije ništa veseliji. Ukratko su obrađene dve vrste feudalizma: evropski i japanski. Potom se prelazi na evropsko osvajanje Afrike, Latinske Amerike, Severne Amerike a potom i na američko porobljavanje crnaca, pri čemu su žene uvek na samom dnu lestvice. Pomislili biste da će prosvetiteljstvo doneti neko poboljšanje, barem teorijsko, ali u salonima u kojima su domaćice bile obrazovane i inteligentne žene, filozofi su još uvek – usput usisavajući osveženja – diskutovali o tome imaju li žene dušu, ili su pak samo nešto naprednije životinje. U osamnaestom veku, međutim, žene su počele da dižu svoj glas. Takođe su počele da pišu, od čega još uvek nisu odustale.

Tada je došla Francuska revolucija. U početku su jakobinci zgazili žene kao kastu uprkos ključnoj ulozi koju su odigrale u svrgavanju aristokratije. Što se muških revolucionara ticalo: „Revolucija je bila moguća samo ako žene budu potpuno isključene iz vlasti.“

Sloboda, jednakost i bratstvo nisu uključivali i sestrinstvo. Kada je Napoleon došao na vlast, „ukinuo je svako pravo koje su žene osvojile“. Pa ipak, posle toga, kaže Merilin Frenč, „žene više nikad nisu začutale“. Pošto su učestvovala u ukidanju starog poretka, poželele su i za sebe neka prava.

Treći i najduži tom je *Paklovi i rajevi (Infernos and Paradises)*. On nas vodi kroz jačanje pokreta za emancipaciju žena u devetnaestom i dvadesetom veku, sa usponima i padovima, pobedama i porazima, koje se odvijalo u uslovima imperijalizma, kapitalizma i svetskih ratova. Ruska revolucija je posebno zanimljiva – žene su odigrale ključnu ulogu u njenom uspešnom sprovođenju – i imala je posebno obeshrabrujuće posledice. „Seksualna sloboda je značila slobodu za muškarce i majčinstvo za žene“, kaže Merilin

Frenč. „Želeći seks bez odgovornosti, muškarci su optuživali žene koje su ih odbijale za 'buržoasko čistunstvo'. [...] Posmatrati žene kao ravnopravne s muškarcima ne uzimajući u obzir ženske reproduktivne funkcije [...] znači staviti žene u nemoguć položaj u kojem se od njih očekuje da rade sve što i muškarci, a još i da vrše reprodukciju društva i održavaju ga, sve u isto vreme i same-samcite.“

U poslednja tri poglavlja Merilin Frenč se nalazi na svom domaćem terenu, sferi njenog najličnijeg znanja i najdubljeg entuzijazma. „Istorija feminizma“ (*The History of Feminism*), „Političko je lično, lično je političko“ (*The Political Is Personal, The Personal Is Political*) i „Budućnost feminizma“ (*The Future of Feminism*) sačinjavaju obećanu „zoru“ iz opšteg naslova. Ovi delovi knjige su dubokomisaoni i temeljni. U njima Merilin Frenč obrađuje savremenu situaciju, uključujući i stanovišta antifeminizma i konzervativnih žena – koje, tvrdi ona, vide svet veoma slično kao i feministkinje – pri čemu jedna polovina čovečanstva deluje kao neprijatelj druge polovine – ali se razlikuju u stepenu svog idealizma i nade. (Ako su polne razlike „prirodne“, ne možete učiniti ništa drugo osim da manipulišete moralno inferiornim muškarcima svojim ženskim veštinama, ukoliko ih imate.) Ali gotovo sve žene, veruje ona – bilo da su feministkinje ili ne – „kreću se u istom pravcu različitim putevima“.

Hoćete li deliti ovaj optimizam ili ne, zavisice od toga da li verujete da zemaljski *Titanik* već tone. Dobri izgledi i lepa zabava, plesni podijum za sve, u teoriji zvuči dobro. U praksi, moglo bi doći do otimanja oko čamaca za spasavanje. Međutim, šta god da mislite o zaključcima Merilin Frenč, pitanja koja ona postavlja ne mogu se zanemariti. Čini se da žene ipak nisu samo fusnota: one su neophodno središte oko kojeg se okreće točak moći; ili, posmatrano na drugačiji način, one čine široku osnovu trougla na čijem se vrhu nalazi mali broj oligarha. Posle Merilin Frenč nijedna istorija koju budete čitali više vam nikad neće izgledati ista.

Polonija

>>><<<

(2005)

Kakav savet bih mogla da dam mladima? Nije mi lako da odgovorim na to pitanje. Evo zašto.

Tik uoči Božića našla sam se u prodavnici sira, gde sam došla da kupim neki sir, kada je jedan vrlo mlad čovek od – oh, recimo između četrdeset i pedeset godina – ušao očigledno zbunjen. Žena ga je poslala da kupi nešto što se zove „šećer za puslice“, strogo mu naredivši da ne kupuje nikakvu drugu vrstu, a on nije znao šta je to i nije to mogao da nađe, i niko ni u jednoj od radnji koje je do tada obišao nije imao pojma o tome.

On to nije rekao meni. Ispričao je to prodavačici. Činilo se da ni ona ne može da reši tu zagonetku šećera za puslice. Naravno, to me se nimalo nije ticalo. Mogla sam – trebalo je da – jednostavno nastavim da se bavim svojom nabavkom sira. Umesto toga, odjednom sam rekla: „Nemojte da kupite šećer u prahu, to nije ono što vaša žena traži. Ono što ona želi verovatno je voćni šećer ili granulasti šećer, koji se nekad naziva šećerom u prahu ali zapravo nije u prahu, on je finije mleven od običnog belog šećera, mada ćete ga teško naći u ovo doba godine. Ali zapravo, puslice isto tako dobro mogu da se naprave sa običnim belim šećerom, samo ako ga ulupate veoma polako. Ja ga stalno koristim, a pomaže i ako dodate sasvim malčice tartar sosa i možda pola kašičice belog sirćeta, i...“

Tog trenutka me je moja kćerka – koja je uspela da nađe sir koji smo tražile – zgrabila čeličnim stiskom i odvukla do kase, na kojoj se već pravio red. „Belo sirće, ali ne smeđe“, doviknula sam za kraj. Ali sam već bila zgrožena nad sobom. Zbog čega sam sipala sve te neželjene savete pred potpuno nepoznatim čovekom, ma koliko zbunjenim i bespomoćnim?

To je pitanje godina. U mozgu postoji hormon koji se aktivira kada vidite mlađu osobu zbunjenu zbog šećera za puslice, ili pitanja kako da otvori teglu, ili da očisti mrlje od cvekle sa stolnjaka, ili načina kako da ostavi lošeg momka kojeg pod hitno treba šutnuti jer bi svako s pola mozga video da je taj tip psihopata, ili pitanja koji je kandidat najbolji na lokalnim izborima, ili oko bilo čega drugog o čemu vi imate ogroman fond korisnog znanja koji bi mogao nestati sa planete ukoliko ga na licu mesta ne budete delili na sve strane, onima kojima je potrebno. Taj hormon jednostavno radi automatski – kao onaj hormon majke crvendaca koji je tera da nabija crve i mrve u razjapljene kljunove ptica koji tužno pište – i bujica korisnih saveta kulja vam iz usta poput rolne toaletnog papira koja se odmotava padajući niz stepenice. Taj proces se ne može zaustaviti. On se prosto dešava.

To se dešava već vekovima; ne, milenijumima. Još od kada smo razvili ono što se neodređeno naziva ljudskom kulturom, mladi su dobijali uputstva od starijih, sviđalo im se to ili ne. Gde se nalaze najbolje korenje i bobice? Kako da napraviš vrh za strelu? Gde ima mnogo ribe, koje i kada? Koje su gljive otrovne? Uputstva su mogla biti iznesena u prijatnom tonu („Odličan vrh! Sad probaj ovako!“) ili neprijatnom („Budalo! Ne guli se tako koža mamutu! To se radi ovako!“). Pošto svi još uvek imamo isti hardver kao i kromanjonci, ili nam bar tako kažu, menjale su se samo pojedinosti, a ne i sam proces. (Dignite ruke svi koji ste lepili ispisana uputstva na mašinu za pranje veša svojim tinejdžerima.) Čitave planine knjiga o samopomoći svedoče o činjenici da mladi – i ne samo mladi – rado traže savete o svakoj mogućoj temi, od toga kako da se oslobode bubuljica do toga kako da glatko ubede nekog tipa nesklonog vezivanju da se oženi, do lečenja grčeva kod beba, pravljenja savršenih

galeta, pregovaranja o visini plate, do kupovine dobrog imanja za penziju i pripremanja stvarno lepe sahrane. Kuvar je jedan od najranijih vidova knjiga samopomoći. Ogromna knjiga gospođe Biton iz devetnaestog veka *Priručnik za vođenje domaćinstva* (*The Book of Household Management*) proširuje tu tradiciju, uključujući ne samo recepte već i savete o svemu i svačemu, od toga kako da razlikujete pravo onesveščivanje od odglumljenog, do ispravnog odabira boja za plavuše i brinete, do toga koje su teme razgovora bezbedne kad je reč o popodnevnim posetama. (Klonite se verskih kontroverzi. Vreme je uvek prihvatljiva tema.) Marta Stjuart, En Landers i gospođica Maners su praunuke gospođe Biton, kao i gospođa Rombauer Beker, autorka slavne knjige *Radost kuvanja* (*The Joy of Cooking*), i svaka domaćica, unutrašnja dekoraterka i ekspertkinja za seks koju ste ikad gledali na televiziji. Pogledajte te emisije i čitajte knjige i autorke brzo, zaredom, i osetićete potrebu da u uši gurnete pamučne tampone kao odbranu od nečega što bi ličilo na beskonačnu bujicu mahanja prstom, zvocanja i džangrizanja, samo da niste svojom voljom otvorili vrata tim osobama.

Sa priručnicima i knjigama i emisijama samopomoći, možete slušati ove savete ako i kada to želite, ali rođaci ili prijatelji i poznanici ili majke ne mogu se tako lako otvoriti i zatvoriti i vratiti na policu. Vekovima su nam romani i drame predstavljali tipičan lik: stariju ženu ili muškarca – postoje obe verzije – brbljive nasrtljivce koji se mešaju u sve i svašta, zasipajući mlađe ljude neželjenim savetima o tome kako treba da žive, uz oštre kritike u slučajevima kada se ti saveti ne poštuju. Gospođa Rejčel Lind iz knjige *Eni iz Zelenih zabata* (*Anne of Green Gables*) primer je takvog lika. Ponekad takve osobe imaju dobro srce – gospođa Lind ima – mada su, isto tako često, on ili ona zlokobno opsednuti kontrolom, poput Kraljice Noći iz Mocartove *Čarobne frule*. Međutim, dobri ili loši, ti nametljivci su retko kada zaista simpatici. Zašto? Zato što više volimo da drugi ljudi – bilo da imaju najbolje namere ili ne – gledaju svoja posla, a ne da se bave našim. Čak i dobronamerni saveti mogu biti isto što i nametanje svog mišljenja – kada ste vi onaj kojem se oni upućuju.

Moja majka spadala je u ljude koji se ne mešaju u tuđi život osim kad je reč o životu i smrti. Ako bismo mi deca radili nešto istinski opasno i ako bi ona za to znala, sprečila bi nas. Inače nas je puštala da učimo kroz iskustvo. Kada bolje razmislim o tome, tako je ona imala manje posla, mada je tu bilo i samoobuzdavanja. Kasnije mi je rekla da je morala da izađe iz kuhinje dok sam pravila svoju prvu pitu, jer je taj prizor za nju bio bolan. Počela sam da cenim to majčino ćutanje, iako je ona uvek umela da dodeli pilulu snishodljivog saveta kad bih ga zatražila. Tim je čudnije što sam počela da delim savete nepoznatim ljudima u prodavnicama sira. Možda sam se bacila na oca, koji je neštedimice delio informacije, iako je njihovu nametljivost uvek ublažavao rečima: „Kao što sigurno znaš...“

Školovala sam se u vreme kada se od đaka tražilo da neke stvari uče napamet. Takvi zadaci tražili su se na ispitu: od učenika se očekivalo ne samo da umeju da odrecituju naizust određene delove već i da ih ispišu, sa negativnim poenima za svaku grešku u pisanju. Jedan od standardnih takvih delova bio je monolog koji u *Hamletu* izgovara stari dvorski savetnik Polonije svome sinu Laertu, koji se sprema za putovanje u Francusku. Evo tog govora, za slučaj da ste ga zaboravili, kao što se desilo i meni kada sam pokušala da ga se prisetim u celosti:

*Zar si još tu, Laerte? Bruka. Na brod, na brod!
Vetar već nadima rame tvog jedrenjaka,
Čekaju tebe. S tobom – blagoslov moj;
A ovo malo pouka gledaj da
Zapamtiš: mislima svojim ne daj jezika,
Ni dela nekoj misli neprikladnoj.
Druževan budi, ali nikad prost.
Stekneš li pravog dokazanog prijatelja,
Čeličnom alkom za srce ga veži,
Al' srdačnošću ne žulji dlanove*

*S pomodnim svakim žutokljunim drugom.
Kloni se kavge, al' kad je zametneš,
Drži se tako da te se kloni protivnik.
Pokloni svakom uho, al' retkima svoj glas;
Od svakog primi sud, al' za sebe čuvaj svoj.
Nosi se skupo dokle ti kesa dopušta,
Al' gzdavo ne: bogato – kicoški nikad,
Jer i odelo, često, odaje čoveka,
A oni što u Francuskoj prednjače
Imaju u tom ukus otmen i izvrstan.
Ne budi dužnik niti zajmodavac –
Dug često gubi i sebe i druga,
A zajam nam tupi oštricu štedljivosti.
A ovo iznad svega: budi veran sebi;
I onda sledi, ko za danom noć,
Da ni prema drugima nećeš lažan biti.
Zbogom. I neka blagoslov moj do zrenja
I do ploda dovede sve ovo u tebi.**

Pristup je agresivan – Polonije prekoreva Laerta jer se još nije ukrcao na brod, a zatim ga zadržava svojim dugim spiskom stvari koje treba i ne treba raditi – ali svi ti saveti su veoma korisni. Razumna osoba ne može da porekne bilo koji od njih. Pa ipak, u svakoj predstavi *Hamleta* koju sam gledala, Polonija glumi komičan ali dosadan sitničavi starac a Laert ga sluša jedva savlađujući nestrpljenje, mada je i on sam upravo podelio gomilu sopstvenih saveta svojoj mlađoj sestri Ofeliji. Objektivno posmatrano, nemoguće je da je Polonije zaista bio idiotski gnjavator kakvim ga obično prikazuju: on je glavni savetnik Klaudija, koji je zlikovac, ali nije budala. Klaudije ne bi zadržao Polonija uz sebe da mu je falila koja daska u glavi. Zašto se onda ta scena uvek tako predstavlja?

Jedan mogući razlog jeste taj što bi bila dosadna ukoliko bi bila predstavljena ozbiljno, jer su saveti koji nisu traženi uvek dosadni,

* Odlomak iz *Hamleta* dat je u prevodu Aleksandra Saše Petrovića. (Prim. prev.)

a naročito su dosadni ako je osoba koja ih deli stara, a vi ste mladi. To liči na karikaturu s natpisom: „Šta ljudi govore, šta mačke čuju“: iznad mačkine glave je prazan balončić. Savet upućen mački možda je savršeno mudar – „Ne kači se sa onim krupnim uličnim mačorom iz susedstva“ – ali on mačku ne zanima. Ona će slušati sopstvene savete, jer mačke tako rade. A tako rade i mladi ljudi, osim ako ne žele nešto posebno da čuju od vas.

Što je moj način da izbegnem pitanje. Kakav bih savet dala mladima? Nikakav, sem ako ga zatraže. Ili bi se bar tako dešavalo u idealnom svetu. U svetu u kojem zapravo živim, svakodnevno kršim to vrlo pravilo, pošto očigledno na najmanji povod počinjem da brbljam o raznoraznim stvarima, zbog hormona majke crvendaca koji sam već spomenula. Pa tako:

Kao što već sigurno znate, najbolji ekološki toalet je Karoma. Možete izneti svoj stav i oštro ga braniti a da pritom ne budete grubi. Nadstrešnice iznad prozora smanjuju vam letnju vrelinu za sedamdeset procenata ili više. Ako želite da budete romanopisac, radite svakodnevno vežbe za leđa – trebaće vam kasnije. Ne zovi ga, neka on zove tebe. Misli globalno, deluj lokalno. Posle porođaja, gubiš pamet i nešto kose, ali se i jedno i drugo kasnije vrati. Bolje je sprečiti nego lečiti. Postoji nova vrsta krampona koje možete staviti na čizme, zgodnih za zaleđene trotoare. Ne gurajte viljušku u šteker za struju. Ako ne čistite filter na mašini za sušenje, on može da se zapali. Ako vam se prilikom oluje nakostreše dlake na rukama, skočite. Ne ulazite u kanu koji stoji na plaži. Nikad ne dopuštajte da vam neko sipa piće u baru. Ponekad je jedini način da se iz nečega izvučete taj da kroz to prođete. U severnim šumama okačite hranu na drvo malo dalje od mesta gde spavate i ne koristite parfem. A ovo iznad svega, budite verni sebi. Pinceta za obrve može dobro da posluži za vađenje većih otpadaka iz odvoda lavaboja. Svako domaćinstvo treba da ima baterijsku lampu na navijanje. I ne zaboravite malo sirćeta kad pravite puslice. To je belo, a ne smeđe sirće. Međutim, evo najboljeg saveta: *Ponekad mladi ljudi ne žele savete od starijih.* Oni ne žele da se pretvorite u Polonija kao takvog. Mogu sasvim lepo da prežive bez glavnog

delu monologa – dugog spiska uputstava. Ali se uvek raduju onom delu na kraju, koji je neka vrsta blagoslova: *Zbogom. I neka blagoslov moj do zrenja / I do ploda dovede sve ovo u tebi.*

Oni žele da ih ispratite na put, koji je – na kraju krajeva – put koji moraju da pređu sami. Možda će to putovanje biti opasno, možda biste se vi bolje izborili sa opasnostima nego oni, ali ne možete to učiniti umesto njih. Morate ostati tu gde ste, i mahati ohrabrujuće, zabrinuto, pomalo tužno: *Zbogom! S Bogom!*

Ali oni žele vašu podršku. Žele blagoslov.

Nečija kćerka

»»» «««

(2005)

Malo ko je svestan da naučiti da čitamo i pišemo predstavlja jednu od velikih životnih pobjeda.

BRAJER, *SRCE ARTEMIDI*

Akluniq ajuqusarniqangilaq: U vremenima oskudice, mnogo je prilika za inovativno razmišljanje.

INUITSKA POSLOVICA IZ NUNAVUTA U KANADI

Život nikada nije bio lak ljudima na Dalekom severu. Vekovima su živeli u nekim od najnemilosrdnijih klimatskih uslova na zemlji: tamo gde nema drveća, nema poljoprivrede, a izuzetna hladnoća i mrak vladaju mnogo meseci u godini. Koristeći oruđa načinjena od kamena i kosti, noseći odeću napravljenu od koža i krzna, oslanjajući se uglavnom na ribu i na meso foka, irvasa, polarnih medveda, morževa i kitova, izgradili su kulturu fino usklađenu sa njihovim okruženjem. U ovoj kulturi muškarci i žene su međusobno zavisni: lovci su obezbeđivali najveći deo hrane, ali su odeću izrađivale žene, i ako ta odeća nije bila dobro načinjena, lovac je mogao da umre: čizme *kamik* koje propuštaju vodu mogle

su značiti smrzavanje stopala. Sve vrste veština bile su neophodne za preživljavanje svih, i svaka je poštovana.

Tada su došli Evropljani, i skupljanje nomadskih naroda u naselja, i izloženost negativnijim stranama „bele“ kulture, uključujući i preterano konzumiranje alkohola i nasilje prema ženama; došlo je do raskida s tradicionalnim običajima i velikog porasta broja samoubistava. Deca su bila primorana da idu u rezidencijalne škole u nastojanju da budu nasilno ugurana u dvadeseti vek, a dva pokolenja doživela su izuzetno jak kulturološki šok. Jedna od najgorih posledica svega toga bilo je raspadanje porodica. U staroj kulturi očevi, stričevi i ujaci su podučavali sinove lovu, majke i tetke su učile kćerke šivenju, ali sada su mnogi mladi ljudi kulturološka siročad. Još uvek postoji izvestan broj starijih ljudi, živih dragocenosti, koji pamte stare običaje.

Cilj dvonedelnog kampa Nečija kćerka (*Somebody's Daughter*), koji se održava u Nunavutu u Kanadskom Arktiku, jeste ponovo povezivanje generacija. Vodi ga Bernadet Din, koordinatorka socijalnog razvoja u svojoj oblasti Nunavuta. Bernadetino inuitsko ime Mikusaj-majka ili svetlucavi kamen odlično je opisuje: svetlucava i bistra, ali ispod toga čvrsta. Kao i mnogi drugi koji se suočavaju sa sličnim društvenim problemima, Bernadet zna da je za unapređenje opšteg zdravlja zajednice i njenih porodica neophodno unapređenje blagodeti i samopouzdanja žena.

Program Nečija kćerka namenjen je ženama u dvadesetim, tridesetim i četrdesetim godinama koje nikad nisu imale prilike da nauče veštinu tradicionalnog inuitskog šivenja. Većina njih doživela je tragedije, nasilje i odvajanje od porodice. Bernadet mi je objasnila naziv programa: „Nije svaka žena supruga, niti je svaka žena majka, nije svaka žena baka; ali svaka žena je nečija kćerka.“ Učesnice su odmah stekle osećaj pripadnosti.

„Kćerke“ odlaze u prirodu sa grupom starijih i učitelja. Žive u šatorima i prave odeću na starinski način, najpre guleći, istežući i omekšavajući životinjsku kožu, a zatim isecajući predložak ženskim savijenim nožem *ulu*, i ušivajući je tetivama – najboljim

koncem, jer se on u vodi širi i čini odeću nepromočivom. Teško je opisati radost koju im učenje tih veština pričinjava.

Međutim, unapređenje pismenosti takođe je deo plana, jer Nunavut živi u istom ovom dvadeset prvom veku kao i svi mi. Kompjuterski i kancelarijski poslovi sada su postali uobičajeni, a za njih, kao i za novac koji se njima može zaraditi, neophodna je pismenost. Zbog toga su i dve književnice pozvane da se pridruže grupi: ja i dečja spisateljica Šeri Fič, koja je tu bila i prethodna dva leta. Obe smo bile veoma srećne što učestvujemo.

Ali kako naučiti pisanju žene čije je iskustvo sa školom verovatno bilo negativno? Šeri mi je rekla da je ponekad veoma teško navesti te žene da uzmu olovku u ruke: ponekad su stidljive, ili se plaše pisanja; ili možda uopšte ne vide svrhu toga.

Kamp je ove godine bio smešten na obali ostrva Sauthempton, koje se nalazi na vrhu zaliva Hadson i po veličini odgovara površini Švajcarske. Ima samo jedno naselje – Koral Harbor, sa manje od hiljadu stanovnika. Ima takođe i dvesta hiljada irvasa i živahnu populaciju polarnih medveda. Putovali smo od Koral Harbora do našeg kampa brodom dugim devet metara – putovanje od šezdeset kilometara koje je trajalo duže od pet sati zbog visokih talasa.

Postavili smo šatore na božanstvenom mestu – surovom ali prelepom, sa jedne strane nalazilo nam se more dok se tlo iza nas uzdizalo u nizu nekadašnjih obala. Na vrhu grebena nalazila su se neka staništa dorsetske kulture stara mnogo vekova – stene postavljene na zemlju u krugu, sa ulazom u vidu tunela i nekoliko klopki za lisice i grobova u blizini. Zemljište na kojem smo se ulogorili bilo je od glatkih krečnjačkih stena, te nismo mogli da pričvrstimo šatore za tlo; umesto toga, konopce smo vezali za stene, što je bio dobar plan s obzirom na vetrove od sto trideset kilometara na sat koji su uskoro počeli da duvaju. Sa nama su bila tri iskusna lovca, da nam obezbeđuju hranu, da nam pomažu u logoru i da ga brane. Odmah su ulovili irvasa, koji je potom odran i raskomadani; od jednog njegovog dela napravljen je paprikaš, dok je ostatak uskoro trebalo da se pretvori u rukavice i čizme *kamik*; ništa se ne baca. Međutim, nismo samo mi bili gladni: u sumrak se pojavio zdrav

mužjak belog medveda, s namerom da nađe večeru. Lovci su ga oterali na svojim honda četvorotočkašima, a onda naizmenično čuvali stražu cele noći – što je bilo neophodno, jer se medved četiri puta vraćao. „Sledećeg puta poješćemo ga za večeru“, rekao je jedan lovac. Medved ga je sigurno čuo. „Starešine nam savetuju da uvek budemo na oprezu“, rekli su nam.

Sutradan su se žene sastale sa starešinama i učiteljima u okruglom zajedničkom šatoru, gde su dobile kože sa kojima će raditi. „Šta biste želele da napravite?“, pitale su ih starešine na inuktit-skom jeziku. A zatim: „Za koga je to?“ (Veličine se razlikuju u skladu sa uzrastom, uzorci prema polu.) Ovo pitanje – „Za koga je to?“ – dalo je Šeri i meni ideju. Tokom naše prve seanse pisanja rekle smo da se i prilikom pisanja, kao i kod šivenja, uzima jedno i pretvara u nešto drugo; i da je i pisanje, kao i šivenje, uvek *za* nekoga, čak i ako je taj neko sam autor u budućnosti. To je način da svoj glas staviš na hartiju i pošalješ ga – nekome koga možda poznaješ, ili možda nekom koga nikad nisi srela, ali bi ipak želela da te čuje.

Onda sam objasnila da ću napisati sastav o tom putovanju. Nečija kćerka je, rekla sam, deo mnogo šireg pokreta – pokreta čiji je cilj unapređenje života žena širom sveta. Neke od tih žena – za razliku od njih – možda još uvek neće biti u stanju ni da ispišu sopstvena imena. I zato sam im, kao prvi zadatak, rekla da pošalju poruku tim ženama. Biću njihov poštar. Rekla sam im: ja ću preneti njihove poruke.

Svaka žena je napisala poruku. Svaka poruka bila je pozitivna i ohrabrujuća. Evo nekoliko primera:

*Ko god da si. Ja sam žena. Ponosna sam što sam to što jesam.
I ti možeš biti ponosna na to što jesi i biti ponosna na sebe.*

*Nikad ne misli da smo beznačajne. Mi žene smo najlepše
iznutra i spolja jer uvek pomažemo svojim porodicama i
drugim ljudima. Samo pomisli na sebe i na to da sve možeš
da uradiš.*

Ova poruka dolazi sa Severa. Ženama širom sveta, čuvajte se jer ste vi najpotrebnije porodici, vi ste im dom i zato pazite na sebe. Mi žene smo sve iste i mi smo kao jedna.

Upamtite, svi su stvoreni jednaki i to znači da ako on ne trpi zlostavljanje, ne treba da ga trpiš ni ti, ali molim te upamti da moramo voleti svoje bližnje i pomagati im.

Kada naučim više, volela bih da budem učiteljica.

Poruka ženama sveta. Upamtite da ste iskreno voljene i da niste same.

Molim vas živite dobro i ne zaboravite da ste jake i da pomažete.

Svim ženama sveta od nekog sa Severa – kako god da izgledate, veoma ste posebne. Uvek to imajte na umu.

I konačno:

Učenje počinje kada se učenik oseća udobno i bezbedno; obezbedite atmosferu udobnosti i bezbednosti. I nastavite da se trudite!

Pisanje poruka ohrabrenja bilo je samo po sebi ohrabrujuće za autorke. Veliki okrugli šator postao je mesto udobnosti, bezbednosti i isceljenja za žene koje su se u njemu nalazile, a njihovo pisanje postalo je takođe – za većinu, mislim – mesto udobnosti, bezbednosti i isceljenja. U šatoru, a isto tako i u pisanju, žene su se smejale i šalile i pričale priče, a takođe i žalile: u ovoj kulturi, žaljenje treba obaviti – tako kažu – glasno i u društvu. Kažu da takav način žaljenja vodi do isceljenja.

Svaka žena je, uz pomoć svog individualnog starijeg mentora i učitelja, završila projekat šivenja koji je isplanirala. Sve su nastavile

da pišu – da proširuju svoje baratanje pisanim rečima kroz svakodnevno pisanje dnevnika, pisama i pesmica. Kroz identitet i postignuće stekle su samopouzdanje i poslednjeg dana, na predlog jedne žene, „kćerke“ su napisale zajedničku pesmu, u kojoj je svaka od njih napisala po jedan stih.

Iskoristiću poslednji stih ove pesme da pokažem kako su se šivenje, pisanje i isceljenje preplitali u ovom inspirativnom programu:

Kad sam završila šivenje tvrdog dela kamika, osećala sam se kao orao, tako slobodna da mogu da poletim bilo kuda.